

ประชาธิปไตยแบบสังคมเครือข่ายและการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม

รองศาสตราจารย์วราพร ศรีสุพรรณ *

บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์คือ (1) แสดงปัญหาของหลักคิดภายใต้อุดมการณ์แบบเสรีประชาธิปไตยในปัจจุบัน ซึ่งนำไปสู่การก่อเกิดอภินิหารขึ้นโลกและความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงวิถีทางการสื่อสารอุดมการณ์ดังกล่าวผ่านระบบการศึกษาที่ใช้ปรัชญาการศึกษาแบบพัฒนาการนิยม และผ่านการสื่อสารโดยตัวสินค้าและการโฆษณา (2) ทบทวนเนื้อหาสาระที่จะนำไปประกอบสร้างเป็นอุดมการณ์ใหม่ ประกอบด้วย หลักคิดแบบจิตนิยมของรัฐในอดีตที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาหลักคิดของ คิลิฟฟอร์ด เกียทซ์ เรื่องรัฐกับความแตกต่างหลากหลายในยุคโลกาภิวัตน์ และหลักคิดเรื่องการก่อสร้างอัตลักษณ์ (3) นำเสนอหลักคิดใหม่คือ “ประชาธิปไตยแบบสังคมเครือข่าย” โดยเสนอให้ปฏิเสธ 4 แนวคิดต่อไปนี้คือ แนวคิดแบบวัตถุนิยม แนวคิด “ปัจเจกคือพลังของการพัฒนา” แนวคิดการลดทอนข้อจำกัดความหลากหลายของสังคม และแนวคิดที่เน้นประสิทธิภาพมากกว่าผลลัพธ์ พร้อมกับเสนอให้สร้างวิถีการดำเนินชีวิตแบบกลุ่ม/เครือข่ายโดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบกลุ่มในการนิยามอัตลักษณ์ การสร้างระบบ/กลไกในการเชื่อมโยงเพื่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มให้เข้ากับการดูแลรักษาระบบลุ่มน้ำ และการพัฒนาระบบการทำงานระหว่างรัฐกับกลุ่ม/เครือข่าย และ (4) นำเสนอให้ปรับเปลี่ยนการศึกษาจากแบบพัฒนาการนิยม ซึ่งเชื่อว่า “ปัจเจกคือพลังของการพัฒนา” และ “เน้นวิธีการมากกว่าสาระหรือเป้าหมาย” มาเป็นการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม ที่เชื่อว่า “เครือข่ายคือพลังของการพัฒนา” และ “เน้นที่ตัวสาระหรือผลลัพธ์ขั้นสุดท้าย” ทั้งนี้เพื่อให้เป็นพลังขับเคลื่อนอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบสังคมเครือข่ายนี้ต่อไป

1. ปัญหาในหลักคิดเสรีประชาธิปไตย: รัฐแบบวัตถุนิยม (รัฐที่ยึดโยงกับสังคมการผลิต)

รัฐแบบเสรีประชาธิปไตยมีพัฒนาการมาจากแนวคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลของ จอห์น ล็อก (ค.ศ.1632-1704) และ จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill, ค.ศ.1806-1873) และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดประจักษ์นิยมของ ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon, ค.ศ.1561-1626) ซึ่งปรับเปลี่ยนวิธีการหาความรู้ แบบนิรนัย มาเป็น แบบอุปนัย ทำให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์

* อาจารย์ประจำภาควิชาศึกษาศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ขยายไปทั่ว รวมทั้งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดแบบประสบการณ์นิยมของจอห์น ล็อก ซึ่งทำให้เชื่อว่า คนเราเกิดมามีจิตว่างเปล่าเหมือนกระดานขาว และการศึกษา นั้นเป็นเครื่องมือปั้นแต่งมนุษย์

การปลดปล่อยพลังของปัจเจกและวิธีการเรียนรู้ ทำให้ผู้คนต่างพากันสนใจความรู้และสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ แม้สมาคมกิลด์ (Guild มีลักษณะเหมือนสหภาพของพ่อค้าหรืออาชีพช่าง) จะมีท่าทีขัดขวางต่อต้าน แต่ก็ไม่สามารถต้านทานได้ ในที่สุดสถาบันวิทยาศาสตร์ก็กลายเป็นองค์กรที่มีความเข้มแข็ง และเมื่อสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ ได้เข้าสู่ระบบการผลิตจึงเกิดเป็นการผลิตแบบโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษ (และของโลก) อดัม สมิธ (ค.ศ.1723-1790) ผู้เขียนหนังสือ The Wealth of Nation ในปี ค.ศ.1776 เขาได้สร้างแบบจำลองที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ โดยชี้ให้เห็นว่า การสะสมทุนและการลงทุนในเครื่องจักรจะเป็นหนทางสู่การเติบโต แบบจำลองนี้กลายเป็นทฤษฎีพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม เขาอธิบายว่า การเปิดโอกาสให้ทุกๆ คนแข่งขันเพื่อที่จะทำให้อะไรที่ดีที่สุดเพื่อตัวเองคือ หนทางของการสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศ

ภาพการเติบโตของสังคมการผลิตในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้ทำให้ คาร์ล มาร์กซ (ค.ศ.1818-1883) เสนอแนวคิดวัตถุนิยมซึ่งอธิบายว่า ชีวิตด้านวัตถุกำหนดชีวิตด้านจิตใจ และเงื่อนไขต่างๆ ของการผลิตเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินและชีวิตทางสังคม แนวคิดวัตถุนิยมนี้ได้แทรกซึมเข้าไปในอุดมการณ์ของรัฐ ทำให้รัฐละทิ้งแนวคิดมนุษยนิยมแบบจิตนิยมและสัญนิยมซึ่งเคยมีอิทธิพลต่อรัฐในอดีต และถอยห่างออกจากศาสนาซึ่งเคยผูกพันกับรัฐจนเกิดเป็นวิกฤตความสัมพันธ์ทางจิตใจ เป็นค่านิยม จารีต ประเพณีควบคู่อยู่กับการปกครอง และในที่สุดรัฐก็ได้เข้าไปตอบสนองต่อหรือยึดโยงกับระบบการผลิต

อนึ่ง ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ซึ่งเกิดใน ค.ศ.1939-1945) รัฐยึดโยงกับทั้งอุดมการณ์วัตถุนิยมและชาตินิยม จึงมีการสะสมทุนโดยใช้อำนาจรัฐเข้าไปล่าอาณานิคมและควบคุมตลาด แต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อุดมการณ์ชาตินิยมอ่อนตัวลงเนื่องจากกระแสการลงทุนและการค้าระหว่างรัฐเพิ่มสูงขึ้น แต่อุดมการณ์วัตถุนิยมยังคงเข้มแข็ง และแม้โลกจะแยกสังคมการผลิตออกเป็น 2 ค่าย คือ ค่ายเสรีนิยมและค่ายคอมมิวนิสต์ แต่ทั้งสองค่ายต่างก็ใช้อุดมการณ์วัตถุนิยม ดังที่ปรากฏว่า รัฐกับสังคมการผลิตยึดโยงกันอย่างเหนียวแน่น และศาสนาได้ลดบทบาทลงไปในทั้งสองค่าย แม้ในค่ายเสรีนิยมจะไม่ปฏิเสธศาสนา แต่หน้าที่ของศาสนาก็หายไปเป็นการพัฒนา/เยียวยาจิตใจของมนุษย์แบบรายปัจเจกเป็นสำคัญ

ในค่ายคอมมิวนิสต์รัฐกับระบบการผลิตผูกโยงเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างชัดเจน แม้ว่าเป้าหมายของการพัฒนาสังคมในค่ายคอมมิวนิสต์จะมีลักษณะเป็นสังคมในอุดมคติคือ สังคมที่ภราดรภาพและปราศจากชนชั้น แต่วิธีการไปถึงเป้าหมายนั้นเน้นไปที่การควบคุมระบบการผลิตเป็นสำคัญ ดังจะเห็นว่ารัฐเข้ามาจัดกระบวนการผลิตตามหลักการเรื่อง การมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในปัจจัยการผลิต ปัญหาของหลักคิดแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์คือ ได้ลดทอนข้อจำแนกความหลากหลายของสังคมให้เหลือเพียงปัจจัยทางวัตถุเศรษฐกิจ และใช้วิธีการปกครองแบบรัฐเผด็จการซึ่งผู้นำพรรคมีอำนาจเด็ดขาด ทำให้มนุษย์สูญเสียศักยภาพในหลายๆ ด้าน ในที่สุดอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของรัฐก็ต้องสลายตัว และ/หรือ ฝ่อจนคลาญอำนาจลงไป พร้อมทั้งต้องนำวิถีแบบเสรีนิยมมาปรับใช้

ในค่ายเสรีนิยมรัฐเน้นไปที่การยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้นเรื่อยๆ วิธีการไปสู่เป้าหมายคือ รัฐทำหน้าที่คุ้มครองทรัพย์สิน และกระตุ้นให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเปิดโอกาสให้เกิดการแข่งขัน ในช่วงเวลานี้ สหรัฐฯ มีความสำเร็จในการเพิ่มความสามารถในการผลิต (จากการเติบโตของลัทธิฟอร์ด ตั้งแต่ ค.ศ.1929) และมีการสะสมทุนไว้ในระบบมาก จึงแสดงบทบาทเป็นแกนนำโลกในค่ายเสรีนิยมทำการส่งออกทุนไปยังประเทศโลกที่สาม ทำให้รัฐในประเทศโลกที่สามรับอิทธิพลของ อัดัม สมิท ไปด้วย อุดมการณ์หลักในค่ายเสรีนิยม คือ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนในสังคมแบบเสรี จึงจะทำให้สังคมก้าวหน้าและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในการนี้ รัฐจำเป็นต้องเอื้อประโยชน์ให้เกิดการสะสมทุนและการลงทุนในเครื่องจักร เพื่อให้ทุนเติบโตขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง ยุคนี้ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับรัฐ (ซึ่งเป็นหลักคิดสำคัญของรัฐที่เน้นสิทธิเสรีภาพของประชาชน) จะอ่อนด้อยลงไป แต่ความสัมพันธ์ระหว่างทุนกับรัฐ กลับเข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ

ผลพวงของพัฒนาแบบวัตถุนิยมและเสรีนิยมนี้ ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นดังที่ ชาลส์ ไรท์ มิลส์ (Charles Wright Mills, 1916-1962) เรียกว่า คนงานชั้นผู้นำที่ทำงานในสำนักงาน (white collar) พวกเขาไม่ใช่แรงงานและไม่ใช่นายทุน แต่เป็นลูกจ้างที่มีเทคโนโลยี ทักษะและแบบแผนชีวิตที่กินอยู่อย่างสบาย ในงานเขียนชิ้นต่อมาของมิลส์ เรื่อง ชนชั้นผู้นำ (Power Elite) เขาอธิบายถึง คนระดับนำที่มีอำนาจ เป็นชนชั้นปกครองที่ประกอบไปด้วยคน 3 กลุ่มคือ นักธุรกิจ กลุ่มการเมือง และผู้นำทางการทหาร มิลส์ ได้วิเคราะห์ว่า กลุ่มอำนาจทั้งสามที่รวมตัวกันเป็นชนชั้นผู้นำนี้ ขาดความรู้สึกรับผิดชอบต่อประชาชน แต่พึ่งพาอาศัยกันเพื่อกุมอำนาจได้อย่างสมบูรณ์ คนเหล่านี้นอกจากยึดกุมอำนาจแล้วยังทำทุกอย่างเพื่อตนเองอย่างไม่เกรงใจใคร (สุภางศ์ จันทวานิช, 2553: 98-99) ต่อมา เดวิด รอทคอปฟ์ (David Rothkopf) ศึกษาต่อเนื่องจาก มิลส์ ขณะที่มิลส์ศึกษากลุ่มอำนาจของสหรัฐฯ เป็นการเฉพาะ แต่รอทคอปฟ์กล่าวถึงกลุ่มอำนาจนำของโลก รอทคอปฟ์ เรียกกลุ่มอำนาจนำใหม่นี้ว่า “อภิชนชั้นโลก” เป็นผู้ปกครองโลกหรือทำให้โลกเป็นอยู่อย่างที่เป็นอยู่ รอทคอปฟ์แสดงภาพที่สะท้อนความมั่งคั่งของคนกลุ่มอำนาจนำนี้คือ ความมั่งคั่งของคนที่ยวยที่สุดในโลกหรือเศรษฐีพันล้านราว 100 คน รวมกันแล้วมากเกือบเป็น 2 เท่า ของสมบัติของคนยากจนที่สุด 2.5 พันล้านคนในโลก รอทคอปฟ์ อธิบายว่า กลุ่มอำนาจนำโลกนี้เกิดในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ผลักดันและทำให้กระแสนี้มันคงขึ้น เขาชี้ว่า คนกลุ่มนี้มีรู้สึกใกล้ชิดกันมากกว่าความรู้สึกใกล้ชิดกับคนร่วมชาติ พวกเขามีอิทธิพลสูงและยึดผลประโยชน์ส่วนตัวสูง คนรวยกลุ่มนี้ยังคงรวยขึ้นท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ (อนุช อาภาภิรม, 2553: 41) แต่ในทุกวิกฤติที่เกิดขึ้น รัฐถูกผลักดันให้เป็นผู้กระตุ้นเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งต้องเป็นเหยี่ยวยาผู้ได้รับผลกระทบ ส่งผลให้รัฐส่วนใหญ่ตกอยู่ในสภาวะมีหนี้สิน ขณะที่ชนชั้นกลางและชนชั้นล่างต้องกลายเป็นผู้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจทุกครั้ง คนเหล่านี้อาจเข้าสู่สภาวะถดถอย กลายเป็นความเหลื่อมล้ำที่ขยายตัวออกไปเรื่อยๆ

รัฐที่ยึดโยงกับระบบการผลิตของประเทศไทย ปรากฏชัดหลังการปฏิวัติรัฐประหารในปี พ.ศ.2501 (ค.ศ.1958) โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งนำประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมอย่างเต็มตัว มีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างโอกาสในการลงทุนให้กับภาคเอกชน และมีการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจ

ใหม่ๆ เพื่อการส่งออก บทบาทของรัฐในยุคนี้คือ “มุ่งเน้นการพัฒนา” การพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2500-2516 (ค.ศ.1957-1973) ทำให้ไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูง แต่ในด้านการเมือง กลับซบเซา การกระจายอำนาจไปสู่ประชาชนไม่เป็นรูปธรรม รัฐได้ขยายบทบาทเข้าไปสู่มิติต่างๆ ในชีวิตของคนอย่าง เข้มข้นและครอบคลุมพื้นที่ในชนบทมากขึ้น ส่วนค่าจ้างแรงงานในเมืองได้ถูกกดทับเป็นเวลานาน ทำให้มี คนยากจนเข้าร่วมการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเพิ่มขึ้น ตามมาด้วยการลุกฮือของ นักศึกษาเพื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญจนกลายเป็นวันวิปโยค 14 ตุลาคม 2516 หลังจากนั้นจึงมีการ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ มีพรรคการเมือง มีการเลือกตั้ง กรรมกรสามารถรวมตัวกันตั้งสหพันธ์ของตนได้ และรัฐสนับสนุนความเป็นอิสระของหนังสือพิมพ์ ในปีต่อๆ มาคือ พ.ศ.2518 รัฐบาลจัดตั้งสำนักงานปฏิรูป ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ขึ้น เพื่อแก้ปัญหาที่ดินสำหรับคนยากจน ในปี พ.ศ.2523 (ค.ศ.1980) มีการ ประกาศการปรองดองยุติสงครามคอมมิวนิสต์ และเนื่องจากเป็นช่วงที่กระแสทุนโลกต้องการเคลื่อนย้าย ฐานการผลิตออกนอกประเทศ ประเทศไทยก็ตอบรับกระแสนี้ โดยกู้เงินมาจัดตั้งเขตเศรษฐกิจส่งออก บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อเมื่อโลกเคลื่อนเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ (สหภาพโซเวียตล่มสลายอย่าง เป็นทางการในปี ค.ศ.1991) มีการประกาศเปิดเสรีตลาดการเงินไทยในปี พ.ศ.2533 (ค.ศ.1990) และเปิด กิจการวิเทศธนกิจ ในนาม Bangkok International Banking Facility (BIBF) ในปี พ.ศ.2536 (ค.ศ.1993) ทำให้มีเงินตราต่างประเทศไหลเข้ามาในประเทศหลายรูปแบบ ประเทศไทยได้เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจขาขึ้น แต่ก็ ตามมาด้วยฟองสบู่แตกใน พ.ศ.2540 (ค.ศ.1997)

การสื่อสารอุดมการณ์วัตถุนิยมนี้แตกต่างจากการสื่อสารอุดมการณ์จิตนิยมโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ การสื่อสารอุดมการณ์แบบจิตนิยมอาศัยสัญลักษณ์ซึ่งอาจอยู่ในรูปของภาษา วรรณคดี ศิลปะ เพื่อให้สิ่ง เหล่านี้สะท้อนความคิดและจิตภาพอันสมบูรณ์ เน้นการสร้างแบบอย่างและการเลียนแบบ สื่อกลางที่สำคัญคือ นักปราชญ์ ผู้สอนศาสนา และสื่อพื้นบ้าน แต่การสื่อสารอุดมการณ์วัตถุนิยมดำเนินการผ่าน ระบบการศึกษาที่ใช้ปรัชญาการศึกษาของจอห์น ดิวอี้ (พิพัฒนาการนิยม) ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไป นอกจากนี้ก็ใช้ตัวสินค้าที่ผลิตขึ้นมากเป็นสื่อนำอุดมการณ์แบบวัตถุนิยมไปด้วย

กรัมสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) และ อะดอร์โน (Theodor Adorno, 1903-1969) มีส่วน อย่างมากในการอธิบายให้เราเห็นว่า สินค้าทั้งหลายคือสิ่งที่เราสร้างขึ้นมานั่นเป็นอิสระหลังจากที่ถูก สร้างขึ้น แล้วในที่สุดมันกลายมาเป็นนายเรา ล่อลวงให้เราชื่นชมคลั่งไคล้ และไม่ใช่แค่สินค้าที่เป็นวัตถุเท่านั้น ที่สามารถสร้างลัทธิคลั่งไคล้บูชาขึ้นมาได้ เพราะแม้แต่สินค้าทางวัฒนธรรมต่างๆ ก็มีแรงกระตุ้นได้ใน ลักษณะเดียวกัน และในบางครั้งสินค้าชนิดนี้กลับมีอำนาจที่น่ากลัวยิ่งกว่าสินค้าวัตถุธรรมดาทั่วไปเสียอีก นอกจากนี้ กลยุทธ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของระบบทุนนิยมคือ ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในจิตสำนึกผู้บริโภค โดยการสร้างตัวเลือกและการให้เสรีภาพที่จะเลือก (จริงๆ แล้วมนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือกแต่ไม่มีเสรีภาพที่จะ ปฏิเสธการบริโภค) จิตสำนึกผู้บริโภคนี้ จะถูกแพร่กระจายและไหลเวียนผ่านกลไกทางอุดมการณ์ต่างๆ มากมายซึ่งรวมถึงกลไกสื่อมวลชนด้วย อัลธุสเซอร์ (Louis Althusser, 1918-1990) ชี้ว่า “อุดมการณ์” มี ลักษณะเป็นพลวัต และมักมีส่วนผสมทั้งส่วนที่เป็นจริงและจินตนาการ อุดมการณ์เหล่านี้ไม่ใช่จะถูกผลิต

ผ่านสื่อมวลชน วิทยุโทรทัศน์เท่านั้น หากแต่เป็นเราด้วยที่ยินยอมพร้อมใจเลือกเปิดฟังวิทยุหรือดูโทรทัศน์ นั่นคือ เราผลิตซ้ำโดยตัวเราเอง (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 177-180, 256-257 และ 218) นอกจากนี้ เฮร์เบิร์ต มาคุส (Herbert Marcuse, 1898-1979) อธิบายว่า ในสังคมทุนนิยม เทคโนโลยีถูกใช้เพื่อนำไปสู่ลัทธิการปกครองแบบรวบอำนาจหรือเผด็จการโดยผ่านสื่อมวลชน เป็นการครอบงำประชาชนผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ เช่น เปลี่ยนแนวคิดกีฬาเพื่อออกกำลังกาย ไปเป็นสินค้าสำหรับบริโภค ทำให้เรื่องเพศกลายเป็นเพศพาณิชย์ ซึ่งทำให้คนบ้าคลั่งในเรื่องสินค้า กีฬา และเรื่องเพศ นายทุนใช้สิ่งเหล่านี้สยบคนให้สูญเสียความเป็นปัจเจกและความต้องการจะต่อต้านระบบทุนนิยม (สุภางค์ จันทวานิช, 2553: 194) ยิ่งเทคโนโลยีข่าวสารก้าวหน้าและพัฒนาอย่างรวดเร็วก็ยิ่งเป็นช่องทางให้นายทุนใช้ครอบงำประชาชนได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วยิ่งขึ้น เพราะเขาสามารถส่งสารผ่านช่องทางเหล่านั้นได้

2. การศึกษาแบบพัฒนาการนิยม : การศึกษาเพื่ออุดมการณ์แบบเสรีประชาธิปไตย

อุดมคติที่รัฐยึดถืออยู่นั้นจะแทรกเข้ามาเป็นอุดมคติที่แฝงอยู่ในการศึกษา ดังที่ปรากฏว่า อุดมคติแบบเสรีประชาธิปไตย จะยึดโยงกับการศึกษาแบบพัฒนาการนิยม (Progressivism) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปฏิบัตินิยมของ จอห์น ดิวอี้ (ค.ศ.1859-1952) ในยุคของดิวอี้ มีข้อโต้แย้งระหว่างปรัชญาแบบต่างๆ อยู่มาก เขาพยายามก้าวข้ามความขัดแย้งเหล่านั้น ดิวอี้ปฏิเสธอภิปรัชญาที่พยายามแยกโลกแห่งความเป็นจริงออกจากโลกแห่งปรากฏการณ์ เขาเห็นว่า ไม่มีประโยชน์ที่จะกล่าวถึงโลกอื่นนอกเหนือไปจากโลกธรรมชาติ และนับว่าไร้ประโยชน์เช่นกันที่จะกล่าวถึงความรู้ว่า เป็นการตรึกคิด (contemplation) นอกเหนือไปจากการกระทำ กล่าวอีกนัยหนึ่ง เขาเห็นว่า การรู้ (knowing) กับการกระทำเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ ดิวอี้วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดของมาร์กซ์ว่า เป็นความเชื่ออันผิดธรรมชาติอย่างร้ายแรงที่เห็นว่า สงครามกลางเมืองซึ่งเป็นการต่อสู้ของชนชั้น คือหนทางก้าวหน้าของสังคม ตามทัศนะของดิวอี้ ความก้าวหน้าของสังคมจะบรรลุได้ด้วยการปรับใช้ “วิธีการแห่งสติปัญญา” ไม่ใช่ด้วยการอาศัยความตึงเครียดและความขัดแย้งที่ทวีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แบบมาร์กซ์ ดิวอี้เห็นว่า ขณะนี้มีเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาที่รุ่มร่ามมนุษยชาติและช่วยให้มนุษย์ก้าวหน้าไปได้อย่างไม่สิ้นสุดแล้วคือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ญาณวิทยาของดิวอี้ เป็นที่รู้จักกันในวงการการศึกษาว่า “เรียนรู้จากการกระทำ หรือ Learning by Doing” เขาหนุนให้วิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่ญาณวิทยาแบบอื่นๆ เสียสิ้น ขณะเดียวกันก็ลดฐานะของความรู้มาเป็นเพียงเครื่องมือในการแก้ปัญหาของมนุษย์ มิใช่จุดหมายปลายทางอีกต่อไป

ในงานเขียนทางการเมืองของดิวอี้ เขาสนใจที่จะลดความสำคัญของการจัดระเบียบทางสถาบันและทางรัฐธรรมนูญต่างๆ ให้เหลือน้อยที่สุด และเขาเกือบจะกำหนดให้ความสำเร็จทั้งหมดของรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ขึ้นอยู่กับการดำรงอยู่ของพลเมืองที่มีการศึกษา มีวุฒิภาวะ มีจิตใจที่ใฝ่ต่อกิจของสาธารณะ และมีการเรียนรู้อย่างเข้มข้นเท่านั้น

แต่จุดด้อยที่สำคัญของการศึกษาแบบดิวอี้คือ เป็นการศึกษาที่หล่อหลอมคนในสังคมให้มองโลกในลักษณะไร้ขีดจำกัดและเชื่อว่าสังคมจะความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องบนฐานการพัฒนาของปัจเจก หน้าที่

ของการศึกษาคือ ดึงพลังของปัจเจกออกมาให้โดดเด่น โดยกระตุ้นและแนะแนวให้เด็กพัฒนาตนเอง เน้นการแข่งขัน และประสิทธิภาพ (efficiency) โดยเทียบเคียงกับสังคมศูนย์กลางความเจริญทำให้มีการทุ่มเททรัพยากรที่มีอยู่เพื่อวิ่งตามมาตรฐานภายนอก ซึ่งมักอยู่นอกเหนือบริบทที่เป็นจริงในท้องถิ่น ทำให้โรงเรียนกลายเป็นสถาบันพิเศษที่เหนือกว่าชุมชน ผลักดันให้เด็กทิ้งท้องถิ่นเพื่อเข้าสู่ศูนย์กลางความเจริญ จึงทำให้เด็กยิ่งมีการศึกษาก็จะยิ่งพัฒนาความเป็นปัจเจกสูงขึ้น และมีจิตสำนึกร่วมกับท้องถิ่นน้อยลง ผศ.ดร.วรยุทธ ศรีวรกุล (2549: 162) อธิบายว่า ข้อความที่ว่า “ถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด” บ่งชี้ถึงอิทธิพลของตัวอย่างชัดเจน และวรยุทธ ยังชี้ว่า แม้ว่าแนวความคิดแบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางฟังดูเข้าท่าดี แต่ในความเป็นจริงแล้วมีอันตรายแฝงอยู่ทั้งต่อตัวเด็กเองและสังคมโดยรวม เพราะแนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดแบบลดทอนนิยม (reductionism) คือแยกสิ่งต่างๆ ออกเป็นส่วนๆ แล้วประเมินว่าส่วนไหนสำคัญที่สุด ส่วนนั้นจะถูกถือว่าเป็น “หัวใจ” หรือ “ศูนย์กลาง” ส่วนที่อยู่ชายขอบรอบนอกมักจะถูกลืมและมองไม่เห็นคุณค่า (องค์ประกอบอื่นๆ ในการศึกษา เช่น สาระการเรียนรู้ที่ดี ครูที่ดี จะดูด้อยค่าลงไป เช่นเดียวกับกรณีสังคมชายขอบทั้งหลาย)

การที่ติดอึดื้อกับแบบในอุดมคติหรือสภาวะขั้นสุดท้ายของความเป็นมนุษย์ และแบบของสังคมในอุดมคติ ทำให้สภาวะการเรียนรู้ไม่คงที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงได้ การเรียนการสอนจึงหันไปเน้นที่วิธีการเรียนรู้เป็นสำคัญ ในวงการรัฐศาสตร์ก็ไม่แตกต่างกัน ดังที่รัชชี่ (อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551: 11-14) อธิบายว่า รัฐศาสตร์อเมริกันสมัยใหม่ละเลยต่อหลักการ (เป้าหมาย) ในการปกครองและมองการปกครองแบบประชาธิปไตยในฐานะวิธีการ รวมทั้งหันไปให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพของวิธีการต่างๆ มากกว่า ทำให้โลกของนักรัฐศาสตร์อเมริกันกระแสหลักเป็นโลกที่ลุ่มหลงในเทคนิค-วิธีการ

การศึกษาของไทย ได้รับเอาการศึกษาแบบพัฒนาการนิยมของตัวอ้อมมาใช้โดยการช่วยเหลือของ UNESCO ทำให้การศึกษามุ่งพัฒนามนุษย์แบบปัจเจกและเน้นการแข่งขัน ส่วนการสอนด้านศาสนาก็ได้ปรับเปลี่ยนไป พิพัฒน์ พสุธารชาติ (2553: 272) อธิบายว่า การสอนศาสนาในยุคนี้ได้ลดทอนเรื่องราวแบบเทปนิยาย และตีความคำสอนทางปรัชญาให้อยู่ในรูปของจิตวิทยา หรือตีความให้อยู่ในรูปของอุปมาอุปไมยที่ชี้ไปที่ตัวปัญญาหรือการพ้นทุกข์ คำสอนในยุคนี้เน้นไปที่ศักยภาพของแต่ละบุคคลในอันที่จะเข้าถึงความจริงสูงสุด (นิพพาน) ทำให้นิพพานเป็นเรื่องของปัจเจกและเป็นสากลที่ทุกคนเข้าถึงได้ ทั้งๆ ที่แต่เดิมถือว่า “นิพพาน” เป็นจุดหมายที่บรรลุได้ยาก จะสามารถเข้าถึงได้ก็เฉพาะนักบวชที่สละโลกและบำเพ็ญเพียรเป็นระยะเวลานานหลายภพหลายชาติเท่านั้น พิพัฒน์เห็นว่าทัศนคติต่อ “นิพพาน” ว่าเป็นสิ่งสากลที่ทุกคนเข้าถึงได้นั้น เป็นการตีความเพื่อสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองและมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน

อนึ่ง ผู้เขียนบทความนี้ เห็นว่า การที่พุทธศาสนาหันมาเน้นการพัฒนามนุษย์แบบปัจเจกภาพ เป็นเพราะบทบาทของพุทธศาสนาในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ หรือทำหน้าที่กำกับบทบาทของผู้ปกครองไม่ได้รับความสำคัญ และภาคประชาชนเองก็ถูกแรงกดดันให้ต้องรับใช้ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่โตมโหฬารขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้ต้องสูญเสียสัมพันธภาพทางสังคม จึงหันมาพึ่งพาศาสนาเพื่อการ

เยียวยา ส่วนความชอบธรรมของผู้ปกครองซึ่งหันไปอิงกับหลักเกณฑ์ทางกฎหมายที่ภาคศาสนาและผู้นำทางศาสนา มิได้เข้าร่วมในกระบวนการทางกฎหมายด้วย เป็นการเปิดโอกาสให้รัฐเชื่อมโยงกับทุนหรือภาคการผลิต และออกกฎหมายเพื่อคุ้มครองสิทธิของผู้ที่มีอำนาจการผลิตหรือถือครองปัจจัยการผลิตไว้เป็นสำคัญ

3. การทบทวนอุดมการณ์รัฐในอดีต: รัฐที่ยังไม่ตกอยู่ในอุดมการณ์แบบวัตถุนิยม

ภาพอุดมการณ์รัฐและสังคมในอดีตที่มีได้ยืนอยู่บนฐานของวัตถุนิยม อาจเป็นทางเลือกที่จะช่วยเราก้าวพ้นจากกระแสวัตถุนิยมที่นำมาสู่ปัญหาในปัจจุบันได้ และจากการทบทวนและวิเคราะห์อุดมการณ์รัฐในอดีต สามารถจำแนกเป็นรูปแบบต่างๆ ได้ดังนี้

4.1 รัฐในอุดมคติแบบมนุษยนิยมแนวจิตนิยมหรือ Idealism ได้แก่ นครรัฐกรีก ซึ่งเป็นรัฐขนาดเล็กและเป็นอิสระซึ่งกันและกัน นครรัฐกรีกก่อรูปขึ้นโดยอาศัยความคิดเชิงอุดมคติของการใช้ชีวิตร่วมกันแบบพลเมือง นครรัฐกรีกเป็นการรวมตัวทางด้านจิตวิญญาณของชุมชนอย่างเหนียวแน่น ประชากรในนครรัฐมีความรู้สึกว่าเป็นบ้านที่แท้จริงของเขา ส่วนบ้านของเขาเองจริงๆ เป็นเพียงที่กินอยู่และอาศัยนอนเท่านั้น คนในนครรัฐมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นซึ่งส่งเสริมให้ชาวกรีกเป็นผู้สนใจการเมือง (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 65) บุคคลที่ผ่านการรับรองสถานภาพเป็นพลเมืองแล้วจะได้สิทธิ เช่น หากชื่อของเขาได้รับการจับฉลาก เขาก็จะมีสิทธิ์ในการเข้าร่วมประชุมในสภาประชาชนโดยสามารถอภิปรายและลงคะแนนเสียงได้ เมื่ออายุครบสามสิบจะมีสิทธิ์เข้าไปเป็นองค์ประชุมทำงานของสภาห้าร้อย เป็นต้น

อริสโตเติลได้แต่งหนังสือชุดหนึ่งชื่อว่า “Politics” เป็นการนำเสนอทฤษฎีการใช้ชีวิตร่วมกันของพลเมืองในนครรัฐ เขาเสนอว่า ชีวิตของมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือชีวิตของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในนครรัฐ คำว่า “การเมือง” ของอริสโตเติลไม่ได้มีความหมายรวมไปถึงกิจกรรมต่างๆ ที่ชาวกรีกแต่ละคนดำเนินชีวิตของตนตามบ้าน ที่อยู่อาศัย หรือแม้กระทั่งที่ทำงาน อริสโตเติลไม่นับชีวิตส่วนตัวของปัจเจกชนแบบนี้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเมือง เพราะเขาถือว่า กิจกรรมทางการเมืองเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าสูงส่งกว่ากิจกรรมอื่นๆ ทั้งปวงของมนุษย์ พื้นที่ทางการเมืองของกรีกเป็นพื้นที่ของการพูดจาถกเถียงกันในอาณาเขตสาธารณะ เป็นพื้นที่ซึ่งมนุษย์แต่ละคนใช้แสดงตัวให้ปรากฏต่อหน้าผู้อื่น เขาสามารถมองเห็นและรับรู้ความเห็นของผู้อื่น และผู้อื่นก็สามารถมองเห็นและรับรู้ความเห็นของเขาเช่นกัน อาณาบริเวณทางการเมืองจึงเป็นอาณาบริเวณแห่งแสงสว่าง ความรุ่งโรจน์และอิสระแห่งการพูด จะเห็นได้ว่าในทัศนะของกรีกโบราณ การเมืองเป็นสิ่งที่ดีงามของมนุษย์ และกิจกรรมทางการเมือง (การโต้แย้งในพื้นที่สาธารณะ) เป็นกิจกรรมที่สามารถพัฒนาศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัวมนุษย์ให้แสดงออกมาภายนอกได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การเมืองของกรีกเป็นการใช้เหตุผลและเป็นหนทางของการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความทะเยอทะยานของเด็กหนุ่มชาวกรีกทั่วไปคือ การได้มีโอกาสเข้าร่วมร่าง ตีความ และตัดสินกฎหมายร่วมกับพลเมืองในนคร

รัฐของเขา และนับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวกรีก ที่พวกเขามีส่วนร่วมในการร่างกฎหมาย ชาวกรีกจึงเป็นผู้ที่รู้กฎหมาย และเคยชินกับวิถีทางกฎหมาย (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 69-72)

เนื่องจากในอุดมการณ์นี้ “เหตุผล (แบบนามธรรม) คืออำนาจ” การฝึกฝนการใช้เหตุผลจึงมีความสำคัญ สำนักปรัชญาจะทำหน้าที่เสมือนสถานศึกษาซึ่งพัฒนาการใช้เหตุผลเพื่อให้บุคคลสามารถแสดงบทบาททางการเมืองของตนต่อหน้าชุมชนหรือนครรัฐได้ (การเมืองเป็นเรื่องของทุกคนที่เป็นพลเมือง และต้องแสดงออกด้วยการใช้เหตุผล) การศึกษารูปแบบนี้ใช้ปรัชญาจิตนิยมหรือ Idealism มีเป้าหมายให้ผู้เรียนแยกแยะดีชั่ว สามารถใช้คำพูดชักชวนด้วยเหตุผล พัฒนาอุปนิสัยและการฝึกฝนจิตเพื่อให้มีปัญญาในการเข้าถึงความมีเหตุผลซึ่งถือเป็นแบบแห่งความเป็นมนุษย์ที่สูงกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ (แม้ว่าอริสโตเติลจะมีท่าทีแบบสัจนิยม แต่หลักแห่งเหตุผลของเขามีนิยามกว้างขวางครอบคลุมสาเหตุ 4 ชนิด คือ สาเหตุวัตถุ สาเหตุประสิทธิภาพ สาเหตุแบบ และสาเหตุสุดท้ายหรือจุดจบ ผู้เขียนจึงได้จัดรวมอยู่ในกลุ่มของจิตนิยม) หนึ่ง ปัจจุบันความคิดเรื่องเหตุและผลสมัยใหม่ไม่รวมเอาสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายไว้ด้วย จะคงเหลือเฉพาะสาเหตุวัตถุและสาเหตุประสิทธิภาพ ซึ่งกล่าวหาว่า ก็เหมือนสสารและพลังงาน ที่จริงวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันไม่ได้ปฏิเสธความจริงของสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายไปเลย เพียงแต่ถือว่าอยู่นอกขอบเขตไม่ใช่เรื่องของวิทยาศาสตร์ที่จะไปคิดว่ามีอยู่หรือไม่ ดูใน ปริชา ช้างขวัญยืน, ผู้แปล, 2514: 149-152)

4.2 รัฐในอุดมคติแบบมนุษย์นิยมแนวสัจนิยมที่ยึดกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ (realism) ได้แก่ รัฐแบบโรมันซึ่งอ้างเหตุผลธรรมชาติ และเชื่อว่ากฎธรรมชาติผูกพันมนุษย์ทุกคนเหมือนกัน เหตุผลคือกฎที่สร้างความมีระเบียบ ความกลมกลืน ความงาม ทศณะดังกล่าวนี้มาจากอิทธิพลของนักปรัชญากรีกในสายสโตอิกที่เชื่อในเรื่อง กฎธรรมชาติ แม้ว่าชาวโรมันชอบใช้สามัญสำนึกมากกว่าหลักการ แต่นั่นก็เพราะว่า พวกเขาเชื่อว่ากฎธรรมชาติเหล่านี้มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์ ในขณะที่ชาวกรีกที่อาศัยตามนครรัฐต่างๆ มีระบบกฎหมายไม่เหมือนกัน แต่กฎหมายของชาวโรมันกลับถูกนำไปใช้ในทุกหนทุกแห่งที่อาณาจักรโรมันแพร่ขยายไปถึง ซีเซโร (Cicero, 106-43 ปีก่อน ค.ศ.) นักปราชญ์และนักกฎหมายที่สำคัญของชาวโรมัน กล่าวไว้ว่า “กฎหมายที่แท้จริงคือเหตุผลที่ถูกต้องกลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ แม้ชานใน ทุกสิ่งทุกอย่าง สม่่าเสมอนิรันดร์... กฎหมายเหล่านี้ไม่เป็นอย่างหนึ่งที่กรุงโรมหรือเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เอเธนส์ ไม่เป็นอย่างหนึ่งในขณะนี้หรืออีกอย่างในเวลาต่อมา แต่เป็นกฎหมายประการเดียวที่เป็นนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงและมีผลผูกพันทุกชาติทุกภาษาตลอดกาล” โรมันอาศัยความเชื่อเรื่องกฎหมายเป็นใหญ่ และกฎหมายที่ยุติธรรม รวมทั้งหลักความเสมอภาคของพลเมือง เป็นส่วนประกอบสำคัญในการครองอำนาจทางการเมืองและสร้างความเป็นปึกแผ่น เป้าหมายที่สำคัญของรัฐแบบโรมันคือ เสรีภาพของสังคมและเสถียรภาพของอาณาจักร ชาวโรมันรักวิถีชีวิตแบบพลเมืองซึ่งหมายถึง ผู้ที่ไม่ปรารถนาครอบงำใคร แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครมาครอบงำ บงการ หรืออุปถัมภ์ค้ำจุนตน พลเมืองไม่ใช่ไพร่ ซึ่งยอมรับสถานภาพสูงต่ำและยอมรับเรื่องการบงการและการรับใช้ ไม่ใช่ราชบุตร ผู้ที่เห็นตนเองเป็นผู้ নয় พลเมืองของโรมันเป็นพลเมืองที่มีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 75-81)

เนื่องจากในอุดมการณ์นี้ “เหตุผลที่ถูกต้องกลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติคืออำนาจ” ดังนั้น กฎธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ ญาณวิทยาจะใช้เหตุผลและการสังเกต การศึกษาในปรัชญาสัจนิยมหรือ Realism เน้นความถูกต้องมากกว่าความดีงาม วิธีการเรียนรู้กับวิถีชีวิตประจำวัน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีระเบียบวินัยในตนเอง สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีกฎเกณฑ์ ตามกฎธรรมชาติ (กฎเกณฑ์ นี้เป็นหลักแบบปรนัย มีอยู่แล้ว และมีอยู่โดยตัวของมันเองในธรรมชาติ) ความสนใจเรื่องกฎเกณฑ์นี้ทำให้ชาวโรมันเป็นนักจัดการ มีการจัดระบบการปกครองท้องถิ่น ระบบภาษี มีความเคารพกฎเกณฑ์และประโยชน์ส่วนรวม

4.3 รัฐที่ผูกพันกับศาสนา รัฐรูปแบบนี้จะแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละศาสนา ลักษณะโดยรวมคือ รัฐมีทำหน้าที่รับใช้ศาสนา และศาสนาจะเป็นแกนหลักในการรองรับอำนาจของผู้ครองรัฐ รวมทั้งทำหน้าที่เป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมในสังคม รัฐรูปแบบนี้ไม่ได้มีบทบาทในการพัฒนา แต่จะเน้นความสัมพันธ์ทางจิตใจที่วิวัฒนาการเป็นค่านิยม วิถีปฏิบัติ พันธกรณี และพิธีกรรม ทำให้ทั้งตัวผู้ปกครองและศาสนากลายเป็นพลังทางสังคมที่ผูกพันและสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้กับชนในชาติ สำหรับศาสนาที่มีพระเจ้าจะมีท่าทีของการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเช่น ในคริสต์ศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ส่วนพุทธศาสนานั้นจะมีท่าทีการกระจายอำนาจโดยเน้นหลักการการพึ่งตนเองและไม่ดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง จึงไม่ผูกกับรัฐอย่างแนบแน่น (เนื่องจากพุทธศาสนาของไทยรับเอาอุดมคติแบบพราหมณ์ของขอมมาด้วย จึงมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อและมีการผนวกศาสนาเข้ากับรัฐ)

ในอุดมการณ์คริสต์ศาสนา “พระเจ้าคืออำนาจ” การเข้าถึงพระเจ้าและการยอมรับกฎของพระเจ้าจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของการศึกษา โบสถ์กลายเป็นศูนย์กลางทางด้านการศึกษาและศิลปวัฒนธรรม นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาอีก 2 ลักษณะคือ การศึกษาแบบอัสวิน หรือแบบวีรคติ ซึ่งเป็นการฝึกบุตรของขุนนางให้เป็นอัสวิน การศึกษาแบบนี้เชื่อมโยงกับระบบศักดินาสวามิภักดิ์ (Feudalism) และการศึกษาแบบกิลด์ (Guild) ซึ่งเป็นการศึกษาในระบบฝึกงาน จัดโดยสมาคมกิลด์ ซึ่งมีลักษณะเป็นกลุ่มวิชาชีพที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมกำกับอยู่ด้วย เป้าหมายของการศึกษาในยุคกลางตอนต้น จะมุ่งตอบสนองต่อคนชั้นสูงและใช้อุดมคติที่ว่า การศึกษาคือการมีวัฒนธรรม และวัฒนธรรมนั้นดำเนินตามรอยกรีกและโรมเสมือนเป็นแม่แบบทางวัฒนธรรม ต่อมาเมื่อเกิดลัทธิโปรเตสแตนต์ของมาร์ติน ลูเธอร์ (ค.ศ.1483-1546) ซึ่งให้เสรีภาพทางจิตวิญญาณแก่ศาสนิกชน และของคาลวิน (ค.ศ.1509-1564) ซึ่งเชื่อมโยงคุณธรรมเข้ากับงานเพื่อสร้างจักรภพอันศักดิ์สิทธิ์บนโลก จึงมีการปรับเปลี่ยนการศึกษาให้เป็นการศึกษาเพื่อปวงชน เน้นหน้าที่ของมนุษย์ในการทำงานและการรับใช้บ้านเมืองมากขึ้น

รัฐในอุดมการณ์พุทธศาสนาของไทย น่าจะมีมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของอาณาจักรสุโขทัย โดยระยะแรก รัฐไทยรับพุทธศาสนาแบบศรีลังกาและยังไม่ได้ผนวกเข้ากับพราหมณ์ รัฐในพุทธศาสนายุคนี้เน้นให้ประชาชนพึ่งตนเอง ชุมชนมีอิสระในการปกครองตนเอง ประชาชนยังคงผูกพันกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ของตน ในยุคนี้อันแม้พุทธศาสนาจะเป็นหลักของสังคมแต่ไม่ได้เป็นการล้มล้างการ

นับถือผีชนชาติ ผีประจำโคตรวงศ์/ผีบรรพบุรุษ หรือผีธรรมชาติไปแต่อย่างใด การจำกัดหรือบั่นทอนการถือผีจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อรัฐกับศาสนาผูกพันกันอย่างแน่นหนาแล้วเท่านั้น

ต่อมาในสมัยของพระธรรมราชาลิไทย รัฐไทยได้รับเอาอุดมคติแบบพราหมณ์ของขอมมาด้วยจึงมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อและมีการผนวกศาสนาเข้ากับรัฐสร้างเป็นจารีต ประเพณี พิธีกรรมให้ใหญ่โตขึ้น เพื่อเป็นการขยายบุญญาธิการของผู้ปกครองให้แก่ไพศาล ดังที่หลวงวิจิตรวาทการ (อ้างถึงใน พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 219-220) กล่าวไว้ว่า “พญาธิปไตยชาครุขอมและทำลายวัฒนธรรมที่พ่อขุนรามคำแหงสร้างไว้” ในยุคนี้อรัฐใช้อุดมการณ์แบบไตรภูมิ ซึ่งเชื่อว่า พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มาจากการสะสมบุญบารมีมามากมาย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนเป็นเรื่องของการพึ่งบุญบารมี มีการสื่อสารยกย่องเชิดชูพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ และเชื่อว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะแพร่ไพศาลออกไปทั่วพระราชอาณาจักรโดยไม่มีขอบเขต เครื่องมือจัดการความสัมพันธ์คือ จารีต ประเพณี พิธีกรรม การศึกษาอาศัยวัดและสื่อพื้นบ้าน โดยเรื่องราวที่นำเสนอนิยมผูกเป็นเรื่องเล่าแบบเทพนิยาย ส่วนบทบาทที่สำคัญของศาสนาในยุคนี้นี้คือ ให้หลักการปกครองแก่รัฐในรูปแบบของ “ธรรมราชา” และหล่อหลอมให้ประชาชนพึ่งบุญบารมีของกษัตริย์มากขึ้น

รัฐในอุดมการณ์แบบพุทธปนพราหมณ์นี้มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานจากยุคของพระธรรมราชาลิไทยแห่งกรุงสุโขทัย มาจนถึงกรุงศรีอยุธยาและต่อเนื่องมาจนถึงช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์

4.4 รัฐที่ยึดโยงกับองค์อธิปัตย์และอำนาจเหนือดินแดน เกิดขึ้นเมื่อรัฐเริ่มแยกตัวออกจากศาสนา ทำให้มีนักคิดที่พยายามยกย่องอำนาจส่วนกลางของรัฐให้มีคุณค่าในตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งใด การที่รัฐมีอุดมคติว่า รัฐมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาด และมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน ทำให้รัฐเข้มแข็ง รัฐในอุดมการณ์นี้คือ รัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และรัฐแบบชาตินิยม

ฌ็อง บ็อดเฌน (Jean Bodin ค.ศ.1530-1596) นักกฎหมายชาวฝรั่งเศส เขาชี้ให้เห็นว่ารัฐจะดำรงอยู่และดำเนินไปได้จะต้องมีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินที่เรียกว่า “อำนาจอธิปไตย” เขานิยามว่า “อำนาจอธิปไตยคือ อำนาจสูงสุดเหนือประชาชนในรัฐอันไม่จำกัดหรือยับยั้งด้วยกฎหมายใดๆ เป็นอำนาจเหนือพลเมืองของรัฐ เป็นอำนาจเด็ดขาด และเป็นนิรันดร์” ความคิดของบ็อดเฌนมีส่วนช่วยอธิบายความชอบธรรมและการดำรงอยู่ของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งเพิ่งแยกตัวเป็นอิสระไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของศาสนจักรคริสเตียน รัฐที่แยกตัวมานี้จะถือว่า การบัญญัติกฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นในการแสดงออกซึ่งการมีอำนาจเด็ดขาดของรัฐและไม่อยู่ใต้อำนาจของผู้อื่นใด ผู้ปกครองต้องยืนยันการใช้อำนาจของรัฐโดยสร้างระบบการปกครองให้เข้มแข็งขึ้น ทำให้เกิดเป็นรูปแบบการปกครองที่เรียกว่า ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 97-98)

โทมัส ฮอบส์ (ค.ศ.1588 - 1679) อธิบายว่า รัฐเกิดขึ้นจากการที่ประชาชนแต่ละคนยอมสละสิทธิตามธรรมชาติของตนมอบให้รัฐ เพื่อให้รัฐได้จัดระเบียบความเป็นอยู่ให้ทุกคนในรัฐอยู่รอดได้อย่างมั่นใจที่สุด เขาให้ความสำคัญกับองค์อธิปัตย์ ดังที่กล่าวว่า “องค์อธิปัตย์เปรียบดั่งวิญญาณที่ทำให้ร่างกาย (องคาพยพทั้งหมดของรัฐ) มีชีวิตเคลื่อนไหวได้ พระเดชพระคุณอันเป็นอำนาจที่องค์อธิปัตย์ทรงไว้

เปรียบเสมือนเส้นเอ็นเส้นประสาทที่ยึดอวัยวะต่างๆ ให้ทำงานร่วมประสานกัน” (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 99-100)

จอร์จ ดับเบิลยู เฮฟ เฮเกล (ค.ศ.1770-1831) เป็นนักคิดที่ผนวกความเป็นปัจเจกเข้ากับรัฐ เขาเห็นว่า ภารกิจของปรัชญาไม่ใช่การสอนรัฐว่า ควรเป็นอย่างไร แต่อยู่ที่การสอนมนุษย์ว่าควรจะทำอย่างไร เขาอธิบายว่า การก่อตั้งรัฐที่มีเหตุผลคือ การจำแนกแยกแยะในทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีรากฐานอยู่บนการปลดปล่อยความต้องการและความจำเป็นต่างๆ ของปัจเจกบุคคล แต่ปัจเจกบุคคลภายในรัฐต้องก้าวพ้นระดับความคิดและความปรารถนาส่วนตัว-ส่วนบุคคลของเขาในการดำรงอยู่ ซึ่งเฮเกล เรียกว่า จิตใจที่เป็นอัตวิสัย (objective mind) ไปสู่ขั้นของจิตใจที่เป็นภาวะวิสัย (subjective mind) ซึ่งเป็นจิตในฐานะพลเมือง เขาอธิบายว่ารัฐสมัยใหม่ควรเป็นตัวแทนของความเป็นเอกภาพ ความเชื่อมั่นร่วมกันของพลเมือง และความผูกพันของพวกเขาทั้งหมด เขาเชื่อว่า รัฐที่มีเหตุผลจะเป็นหลักประกันบทบาทอันอิสระของเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพได้ แต่เนื่องจากการพัฒนาของรัฐของชาติต่างๆ ยังไม่ได้บรรลุระดับเดียวกัน เขาจึงเห็นว่า สงครามแห่งอารยธรรมทั้งหลายเป็นสิ่งชอบธรรม หลีกเลียงไม่ได้ และเป็นสิ่งที่จำเป็น และนี่หมายถึงชัยชนะโดยชาติที่สูงด้วยอารยธรรม เฮเกลเห็นว่ารัฐที่พัฒนาแล้วอย่างสมบูรณ์ทั้งหลายจะยอมรับความชอบธรรมของกันและกัน และก่อให้เกิดเป็นสมพันธรัฐต่างๆ ซึ่งจะช่วยบรรเทาความร้ายกาจและจำกัดสงครามลงได้ (สมบัติ จันทรวงศ์ แปล. 2552: 126, 163)

รัฐรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย น่าจะเริ่มในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองประเทศอย่างสมบูรณ์ โดยเปลี่ยนระบบการบริหารบ้านเมืองจากระบบเดิมซึ่งเจ้าเมืองมีอำนาจอิสระ ไปสู่ระบบราชาธิปไตยสมัยใหม่ที่รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่รัฐบาลกลาง มีการรวมศูนย์การงบประมาณแผ่นดิน รวมศูนย์การเก็บภาษีไว้ที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ส่งผลให้การคลังของรัฐบาลดีขึ้น รัฐมีเงินทองใช้จ่ายใช้สอยในโครงการสาธารณะมากมาย อาทิเช่น การสร้างถนน คลองทางรถไฟ มีผลให้กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองและการค้าและมีลักษณะเป็นเมืองที่โตเดี่ยวในยุคนี้รัฐมีบทบาทในการพัฒนาประเทศอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน โดยมีเป้าหมายให้เท่าทันกับชาติตะวันตก บทบาทในการจัดการศึกษาของรัฐก็ปรากฏชัดเจนขึ้น และเป็นการศึกษาที่มุ่งตอบสนองต่อการใช้กำลังคนของรัฐเป็นสำคัญ ในยุคนี้กษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ปกครองยังคงผูกพันแน่นเหนียวกับความเป็นชาติและศาสนา ส่วนประชาชนก็ยังคงผูกพันกับกษัตริย์และศาสนาอย่างแน่นเหนียว

อนึ่ง การที่รัฐไทยกับศาสนายังมีลักษณะประชิดกันอยู่และต่างเสริมแรงซึ่งกันและกัน ทำให้อำนาจรัฐยังคงมีธรรมกำกับแบบ “ธรรมราชา” รัฐจึงเน้นในเรื่องการปลดทุกข์บำรุงสุขและมุ่งมั่นในการพัฒนาสังคมเพื่อประชาชนในชาติเป็นสำคัญ แต่ถ้าวัดจากศาสนาไปมากและเน้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับรัฐเป็นหลัก ตามแนวคิดของ เฮเกล (ค.ศ.1770-1831) รัฐก็อาจจะมีท่าทีเป็นรัฐแบบชาตินิยมที่แข็งแกร่งได้ ดังที่ ฮิตเลอร์ และมุสโสลินี นำแนวคิดของเฮเกลไปใช้รองรับอุดมการณ์แบบชาตินิยมจนนำไปสู่สงครามโลก

รัฐบาลชาตินิยมเน้นการผูกพันปัจเจกเข้ากับรัฐหรือชาติ ในกรณีของไทย รัฐบาลชาตินิยมปรากฏตัวขึ้น หลังจาก จอมพล ป.พิบูลสงคราม ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือน รัฐบาลทหารหันไปใช้นโยบายแบบชาตินิยม มีการออกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 24 มิถุนายน 2482 ว่าด้วยรัฐนิยม ให้ใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ เปลี่ยนจากสยามเป็นไทย ประกาศให้วันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติและวันหยุดราชการ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่วันหยุดราชการไม่เกี่ยวเนื่องกับศาสนาและราชวงศ์เหมือนที่ผ่านมา (เซตตะวัน เตือประโคน, 2553) ในยุคนี้นิรัฐมีบทบาทในการสร้างอุดมการณ์และวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยพยายามทำให้คนทุกชนชั้น ทุกชาติพันธุ์ ทุกเพศ ทุกท้องถิ่น “กลายเป็นไทย” เน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมมากกว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นว่า รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม นั้น แม้จะมีนโยบายฟื้นฟูเศรษฐกิจและออกกฎหมายรัฐวิสาหกิจเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม แต่ก็ไม่นับสนุนการลงทุนของชาวต่างชาติ แม้รัฐส่งเสริมให้ราษฎรจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่กว้างว่างเปล่า แต่ก็มิวัดอุปสงค์ป้องกันไม่ให้ชาวต่างชาติเข้าไปยึดครองมากกว่าเป้าหมายทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ รัฐบาลยังเน้นบทบาทในการคุ้มครองความปลอดภัยให้กับประชาชน โดยใช้ตำรวจในการแสดงอำนาจของรัฐมากกว่ายุคใดๆ

4.5 รัฐที่รับรองสิทธิและเสรีภาพของปัจเจก หมายถึง รูปแบบการปกครองที่อำนาจอยู่กับ

รัฐสภา หากมีกษัตริย์ กษัตริย์ก็จะอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ผู้นำทางความคิดคือ จอห์น ล็อก (ค.ศ.1632-1704) เขาไม่เห็นด้วยกับ ฮอบส์ ในแง่ที่ว่า เมื่อราษฎรมอบอำนาจให้กษัตริย์ไปแล้วก็หมดสิทธิอำนาจทั้งหมด ล็อกอธิบายว่า สิทธิของพลเมืองเป็นสิทธิที่ไม่อาจสูญหายไปได้ไม่ว่าวิธีใดๆ แม้จะมอบอำนาจไปแล้ว ก็ยังคงมีสิทธิที่จะดูแลให้ผู้รับมอบอำนาจทำตามมติส่วนใหญ่ ล็อกให้ความสำคัญกับ สิทธิตามธรรมชาติในเรื่องศาสนาและทรัพย์สิน เขาเห็นว่า ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐบาลที่จะเข้าไปก้าวก่ายเรื่องศาสนาของประชาชน และรัฐบาลถูกตั้งขึ้นมาเพื่อปกป้องชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของประชาชน (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553:119) ต่อมา จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill, ค.ศ.1806-1873) ขยายความเรื่องเสรีภาพของล็อกให้กว้างไกลไปจากเรื่องศาสนา มิลล์เห็นว่าขอบเขตของเสรีภาพสมควรขึ้นอยู่กับหลักประโยชน์นิยมด้วย คือต้องให้เสรีภาพกับประชาชนเพื่อให้เขาสามารถพัฒนาตนเองให้ได้รับประโยชน์และมีความสุขเพิ่มขึ้นด้วย มิลล์เชื่อมั่นในคุณค่าของปัจเจกชน และเสนอว่าคุณค่าของรัฐในระยะยาวก็คือคุณค่าของปัจเจกชนผู้ประกอบมันขึ้นมา นอกจากนี้ เขายังวิพากษ์แนวคิดสิทธิตามธรรมชาติของล็อกว่าเน้นเรื่องสิทธิในทรัพย์สินเป็นหลัก ทำให้รัฐบาลเน้นที่ผลประโยชน์ของคนมีฐานะเท่านั้น ส่วนคนยากจนหรือคนไม่มีทรัพย์สินจะไม่ได้รับการเหลียวแลและได้รับการคุ้มครองจากรัฐ เขาเห็นว่า การออกกฎหมายของรัฐนั้น ต้องถือว่าสิทธิส่วนบุคคลเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และรัฐไม่มีหน้าที่บีบบังคับให้ประชาชนเป็นคนดี รัฐมีหน้าที่เพียงป้องกันประชาชนจากการเอารัดเอาเปรียบหรือจากการคุกคามของคนอื่น นอกจากนี้รัฐควรเปิดโอกาสให้ทุกคนได้รับการพัฒนาความสามารถของตน เพื่อให้ตนเองสามารถได้รับความสุขระดับสูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2553: 130-133)

การศึกษาในยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปมากเนื่องจากอิทธิพลของแนวคิดแบบประจักษ์นิยมของเบคอน และประสบการณ์นิยมของล็อก ดังที่ ล็อก อธิบายว่า คนเกิดมาในภาวะจิตว่างเปล่า ทุกอย่างที่เรารู้มาจาก ประสบการณ์ซึ่งจิตจะเป็นผู้ประมวลและสร้างแนวคิดที่ลึกซึ้งขึ้น ล็อกเน้นว่า ในการจัดการศึกษานั้น เนื้อหาวิชาที่สอนไม่สำคัญเท่าวิธีสอน การเรียนการสอนเริ่มหันมาเน้นการเรียนจากของจริงและการ ทดลอง มีการปรับปรุงหลักสูตรเพื่อนำเอาวิชาใหม่ๆ และวิธีเรียนแบบใหม่ๆ เข้าไปใช้ในโรงเรียน และ เนื่องจากแนวคิดที่ว่า “ปัจเจกคือพลังของพัฒนา” การศึกษาในยุคนี้ จึงเป็นไปเพื่อการพัฒนาบุคคลให้รัก เสรีภาพและมุ่งมั่นพัฒนาตนเอง เพื่อที่จะทำในสิ่งที่ตนเองเห็นว่ามีประโยชน์ต่อตนเองและมีผลประโยชน์ สูงสุดต่อสังคมส่วนรวม

ในระดับมหาวิทยาลัย มีการปรับปรุงการอุดมศึกษาตามแนวทางของเบคอน (Francis Bacon ค.ศ.1561-1626) ทำให้มีนักคิดที่กลายเป็นต้นแบบของศาสตร์ในปัจจุบันเกิดขึ้นอย่างมากมาย

หลักการในการจัดการศึกษาของเบคอน มีดังนี้ (วราพร ศรีสุพรรณ, 2542: 205)

- (1) วัตถุประสงค์แห่งวิชาทั้งปวงคือ เพื่อให้มนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อพบสาเหตุแห่งสิ่ง ต่างๆ มนุษย์ก็จะสร้างสิ่งปรารถนาขึ้นได้
- (2) วิธีที่จะทำให้เกิดความรู้คือ ต้องศึกษาธรรมชาติโดยวิธีอุปมานโดยสืบเสาะธรรมชาติต่างๆ ก่อนว่าเป็นอย่างไร แล้วจึงสืบสาวไปหาหลักฐานของธรรมชาติที่สำคัญๆ
- (3) ไม่ว่าใครที่มีความคิดบ้างและความพยายามพอควรย่อมจะค้นหาความรู้ใหม่ๆ ได้
- (4) เพื่อเป็นการช่วยให้เกิดความก้าวหน้าแห่งความรู้จำเป็นต้องมีการจัดแบ่งแยกแผนกต่างๆ แห่ง ความรู้ เพื่อให้พิสูจน์ได้ว่า สิ่งใดค้นทราบแล้ว และสิ่งใดยังจะต้องการค้นคว้าต่อไปอีกโดยวิชา วิทยาศาสตร์

นักคิดที่บุกเบิกการผนวกปรัชญาเข้ากับวิทยาศาสตร์คือ เดส์คาร์ตส์ (Rene Descartes, ค.ศ. 1590-1650) เขาเสนอแนวทางการพิสูจน์ความจริงโดยใช้หลักเหตุผลและให้ความสำคัญกับตรรกทาง คณิตศาสตร์ ซึ่งได้พัฒนามาเป็นวิธีพื้นฐานของการพิสูจน์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติในปัจจุบัน

ในด้านวิชาการสังคมศาสตร์มีนักคิดสำคัญคือ กองต์ (Auguste Comte ค.ศ.1798-1857) ซึ่งได้ ชื่อว่า เป็นบิดาแห่งสังคมวิทยา เขาต้องการนำวิทยาศาสตร์มาอธิบายสังคมและเพียรพยายามทำให้ สังคมศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์ เขาเสนอแนวคิดแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) ซึ่งอธิบายว่า ความ เจริญก้าวหน้าของสังคมมนุษย์จะเป็นไปตามลำดับขั้น 3 ขั้น โดยขั้นสูงสุด คือขั้นปฏิฐาน (Positive stage) มนุษย์จะตระหนักรู้เกี่ยวกับกฎของธรรมชาติ และรู้ว่าสิ่งต่างๆ มีความสัมพันธ์กันโดยมีกฎควบคุม ความสัมพันธ์เหล่านั้น และวิทยาศาสตร์จะเปิดเผยให้เรารู้ความจริงข้อนี้ การอธิบายปรากฏการณ์ของนัก คิดกลุ่มนี้เป็นการอธิบายสิ่งสำคัญที่ยึดเหนี่ยวเหตุการณ์เหล่านั้นเข้าด้วยกันและเหตุที่นำไปสู่ปรากฏการณ์ นั้นด้วย จึงเป็นความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและกลไกต่างๆ ที่ทำให้ปรากฏการณ์เกิดขึ้น หน่วยวิเคราะห์จึงมัก เป็นหน่วยใหญ่กว่าระดับบุคคล แนวคิดนี้พัฒนาเป็นสังคมวิทยาแนวโครงสร้างหน้าที่นิยม

อีกกลุ่มความคิดหนึ่งในสายสังคมศาสตร์จะเน้นในเรื่องพฤติกรรมศาสตร์ กลุ่มนี้สนใจศึกษาสังคมวิทยาแนวจิตวิทยาที่เน้นความเข้าใจเรื่องตัวตน (self) ของมนุษย์ นักคิดในกลุ่มนี้เช่น ชาร์ลส์ คูลีย์ (Charles Cooley, 1866-1928) และ จอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead, 1863-1931) แนวคิดนี้มีพัฒนาการไปหลายแนวทาง เช่น ทฤษฎีจิตวิทยา ทฤษฎีสัญญาวิทยา และสังคมวิทยาการตีความ

กรณีประเทศไทย รัฐที่หันมาใช้การปกครองแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข คือ รัฐหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในปี พ.ศ. 2475 (ค.ศ.1932) ในยุคนี้นั้นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับรัฐ ให้ความสำคัญกับสถานะของการเป็น “ชาติ” เน้นที่ความก้าวหน้าของรัฐ และให้ความสำคัญกับสังคมมากกว่าเศรษฐกิจ ยุคนี้ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบกรรมสิทธิ์ และระบบการผลิตในสังคมที่ชัดเจน

อนึ่ง กลุ่มประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมแล้วในยุคนี้อย่างไม่ได้ใช้อุดมการณ์แบบเสรีนิยม แม้รัฐจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่ใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบพาดินนิยมที่เน้นการกำกับดูแลโดยรัฐ เนื่องจากเชื่อว่า ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของมนุษย์จะบั่นทอนความมั่งคั่งของบุคคลอื่นๆ และสังคม อย่างไรก็ตาม การหันมาใช้ปรัชญาแบบประสบการณ์นิยม ทำให้มีการคล้อยตามวัตถุนิยมนำไปสู่การล่าอาณานิคมและควบคุมตลาด ในขณะที่กลุ่มชาติที่เร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมในภายหลังได้แก่ เยอรมัน และอิตาลี ได้สถาปนาอุดมการณ์แบบชาตินิยมขึ้นมาด้วย ซึ่งผลของความมุ่งมั่นในการพัฒนาชาตินำไปสู่การจุดชนวนสงครามโลกขึ้น ต่อเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ไปแล้ว สหรัฐอเมริกาจึงมีบทบาทนำในการจัดระเบียบการค้าโลกและนำอุดมการณ์เสรีนิยมของ อัดัม สมิธ มาเป็นหลักเพื่อพัฒนาสังคมการผลิตกลายเป็นลัทธิเสรีนิยมและทุนนิยม ที่เราใช้อยู่ในปัจจุบัน

4. แนวคิดของ คลิฟฟอร์ด เกียทซ์ เรื่องรัฐกับความแตกต่างหลากหลายในยุคโลกาภิวัตน์

คลิฟฟอร์ด เกียทซ์ (Clifford Geertz, 1926-2006) อธิบายว่า ในขณะที่โลกทุกวันนี้มีความเชื่อมโยงกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่ระดับโลก ถ้ามองดูผิวเผินเหมือนกับว่ามนุษย์สามารถสื่อสารกันอย่างแน่นอนและรวดเร็ว จนกระทั่งระยะทางและเวลาได้เป็นอุปสรรคอีกต่อไป แต่ขณะเดียวกันโลกก็กำลังถูกแบ่งแยก นั่นคือ ยิ่งโลกมีการเชื่อมต่อกันมากขึ้นเท่าไร ก็ยังมีสิ่งที่มาขวางกั้นในระดับรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย เกียทซ์เห็นว่ายิ่งสิ่งต่างๆ เข้ามาอยู่ด้วยกันมากขึ้นเท่าไร วัฒนธรรมต่างๆ ก็ยิ่งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างแบ่งแยกกัน เพราะฉะนั้น สำหรับ ความคิดที่ว่าโลกกำลังจะเป็นหนึ่งเดียวทางวัฒนธรรมนั้น จึงยังเป็นเรื่องที่ห่างไกลความเป็นจริง (ไชยันต์ ไชยพร, 2551: 85-87) เกียทซ์เรียก การอธิบายภาพหรือสถานการณ์ที่มองข้ามภาพของความแตกต่างหลากหลายที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างอัดแน่นและสลับซับซ้อนนี้ว่า thick description โดยเปรียบเทียบกับฟุ่มไม่เล็ๆ ที่กระจุกพันรวมกันอย่างหนาแน่น (thicket) ซึ่งถ้ามองจากไกลๆ หรือที่สูงเหมือนมองจากเครื่องบินจะเห็นเป็นแผ่นหรือเป็นกลุ่มหรือบล็อกที่เป็นเนื้อหนึ่งเดียวกัน (ไชยันต์ ไชยพร, 2551: 126-127)

เกียทวิเคราะห์ว่า “รัฐชาติ” ก็คือ “ธรรมชาติของมนุษย์” ก็คือ ถูกมองให้เป็นกล่องหรือบล็อก เป็นชิ้นหนึ่งเดียวเหมือนกล่องใหญ่ๆ กล่องหนึ่ง และเป็นไปได้อย่างยิ่งที่นักทฤษฎีปรัชญาการเมืองติดอยู่กับ “thick description” เพราะมีความกังวลกลัว (anxiety) อะไรบางอย่างในวิธีคิดของพวกเขาอยู่เสมอ นั่นคือ ความกลัวที่จะตกลงไปสู่การเปิดเผยให้เห็นถึงรายละเอียดต่างๆ หลากหลายเหลือคณานับ และดูเหมือนจะหาพรมแดนสิ้นสุดได้ยาก ขณะเดียวกันรายละเอียดต่างๆ เหล่านี้ ก็มีความขัดแย้งกันมากกว่าที่จะกลมกลืนสอดคล้องเป็นเอกภาพ สภาวะแห่งความแตกต่างหลากหลายอันไม่จำกัดนี้เอง ที่นักทฤษฎีปรัชญาการเมืองต้องการหาทางที่จะข้ามพ้นมันไปได้ แต่สำหรับนักมานุษยวิทยา สภาวะดังกล่าวเป็นสิ่งที่พวกเขารับรู้และประจักษ์อยู่เสมอในการศึกษาเรื่องราวต่างๆ เกียทส์ เสนอว่า นักทฤษฎีปรัชญาการเมืองสำหรับโลกยุคโลกาภิวัตน์จะต้องลงมาสู่กรณีเฉพาะต่างๆ แม้ว่าจะต้องสูญเสียความเป็นสากลทั่วไปก็ตาม (ไชยันต์ ไชยพร, 2551: 126-127) เกียทส์เชิญชวนให้เราพิจารณาสิ่งต่างๆ ในลักษณะที่มันดำรงอยู่โดยมองให้เห็นความแตกต่างหลากหลายนี้ และจะต้องไม่มองความแตกต่างในฐานะที่เป็นสิ่งตรงกันข้ามและขัดแย้งกัน รวมทั้งต้องให้พื้นที่กับความแตกต่างที่มีอยู่อย่างเป็นรูปธรรม เขาเห็นว่า การเชื่อมโยงพื้นที่ท้องถิ่นที่เต็มไปด้วยรายละเอียดและส่วนย่อย จะนำไปสู่การสร้างโครงสร้างของความแตกต่างที่มีระเบียบซึ่งหลากหลายและละเอียดซับซ้อน สามารถรองรับความตึง (tensions) และความยืดหยุ่นทางวัฒนธรรม รวมทั้งสามารถดำรงอยู่ในสิ่งที่เราเรียกว่า ประเทศ ได้ (ไชยันต์ ไชยพร, 2551: 129-132)

5. แนวคิดการรื้อสร้าง “อัตลักษณ์”

มนุษย์ในสังคมมักถูกกำกับบทบาทด้วย “การนิยามอัตลักษณ์” โดยสังคม เช่น เด็กควรจะเป็นใคร ผู้ใหญ่ หญิงไทยต้องอ่อนหวานและอยู่กับบ้าน ในความคิดกลุ่มสำนักหลังโครงสร้างนิยม เช่น ฌาคส์ แดริดา (Jacques Derrida, 1930-ปัจจุบัน) จะเรียกว่า เป็นข้อสมมติที่ได้กำหนดไว้ล่วงหน้า มันสะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชั้นชั้นที่มีอำนาจสร้างความได้เปรียบขึ้นในสังคม สำนักคิดนี้ต้องการที่จะปลดปล่อยมนุษย์ออกจากข้อกำหนดเหล่านั้นผ่านการรื้อสร้าง (Destruction) โดยใช้การวิเคราะห์หาจุดที่ระบบกดทับไว้ให้พบแล้วดึงออกมาให้เห็นและเผยให้เห็นความย้อนแย้งในโครงสร้างเดิม เพื่อที่จะก้าวไปสู่โครงสร้างใหม่หรือนิยามใหม่ พวกเขาเห็นว่าสังคมมักจะทำหน้าที่ในการนิยามอัตลักษณ์ ให้กับกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม และผลของการนิยามนั้นก็จะเสมือนเป็นการจัดสรรสิทธิและอำนาจของบุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมไปด้วย แต่หากการนิยามอัตลักษณ์นั้นกลายเป็นการรอนอำนาจและสิทธิของบุคคลหรือกลุ่มคน ก็ใช้ว่า บุคคลหรือกลุ่มคนนั้นจะรับเอาอัตลักษณ์นั้นไปโดยดุษณี เขาหรือพวกเขายอมต่อผู้ตั้งรณานิยามอัตลักษณ์ของตนขึ้นใหม่เพื่อเป็นการช่วงชิงอำนาจและสิทธิกลับคืนมา อนึ่ง แม้ว่าแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์จะให้ความสำคัญกับต่อผู้ตั้งรณานิยามหรือช่วงชิงการนิยาม แต่ผู้เขียนบทความนี้เห็นว่า เราสามารถนำแนวคิดนี้มาใช้ในลักษณะของการสมานฉันท์ โดยสร้างพื้นที่ของการเชื่อมโยง/ปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของบุคคลและกลุ่มคนต่างๆ เข้ากับการรักษาระบบที่ใหญ่กว่า เช่น การรักษาระบบลุ่มน้ำ ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมในเป้าหมายเดียวกัน และร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ซึ่งกันและกันอย่างสมานฉันท์

6. หลักคิดประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม

หลักคิดประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมจะเริ่มต้นด้วยการปฏิเสธ 4 หลักคิดคือ ประการแรก ปฏิเสธแนวคิดแบบวัตถุนิยม (ของมาร์ก) ที่เชื่อว่า ชีวิตด้านวัตถุกำหนดชีวิตด้านจิตใจ และเงื่อนไขต่างๆ ของการผลิตเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางทรัพย์สินและชีวิตทางสังคม และหันมาใช้แนวคิดจิตนิยม ที่เชื่อว่า จิตภาพแบบสมบูรณ์ของความเป็นมนุษย์ หรือ จิตภาพสังคมอุดมคติเป็นฐานคิดในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม และเป็นหนทางสร้างดุลยภาพให้กับสังคมนการผลิต แต่การได้มาของจิตภาพหรือจิตภาพยังคงอาศัยแนวทางแบบประชาธิปไตยคือ เน้นที่กระบวนการของการมีส่วนร่วมของคนในสังคมนั้น ประการที่ 2 คือ ปฏิเสธแนวคิดที่ว่า ปัจเจกคือพลังของพัฒนา และหันมาสู่แนวคิดที่ว่า การสร้างสรรค์สังคมเครือข่าย คือหนทางของการพัฒนา ประการที่ 3 คือ ปฏิเสธการลดทอนข้อจำแนกความหลากหลายของสังคม และหันมาเปิดพื้นที่ให้กับการสะท้อนความคิดและจิตภาพอันหลากหลาย ซึ่งหากเปรียบเทียบกับสังคมในอดีตก็จะคล้ายกับนครรัฐแบบกรีก มากกว่ารัฐสังคมนิยมแบบโรม ประการที่ 4 คือ การปฏิเสธการเน้นที่ประสิทธิภาพมากกว่าผลลัพธ์ เนื่องจากการให้ความสำคัญกับผลลัพธ์จะทำให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลการพัฒนา และทำให้พวกเขาสามารถเข้าร่วมกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

จากข้อปฏิเสธ 4 ข้อข้างต้น เราอาจอธิบายได้ว่า กระบวนการประชาธิปไตยแบบสังคมนิยมเป็นการสร้างวิถีการดำเนินชีวิตแบบเป็นกลุ่ม/เครือข่าย ไม่ใช่ชีวิตแต่ละคน เป็นกระบวนการทางสังคมที่ต้องยอมรับการดำรงอยู่ของความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มหรือส่วนย่อย ทั้งนี้ ต้องมีการสร้างพื้นที่ในการแสดงอัตลักษณ์ของส่วนย่อย มีพื้นที่สำหรับการบูรณาการส่วนย่อยเพื่อกำหนดจิตภาพหรือจิตภาพที่สังคมนั้นๆ ประารณาร่วมกัน และมีพื้นที่ของการประเมินผลลัพธ์ของการพัฒนาร่วมกัน

กรอบแนวคิดในทางปฏิบัติเพื่อสร้างวิถีการดำเนินชีวิตแบบกลุ่ม/เครือข่ายบนพื้นที่หนึ่งๆ มีดังนี้

(1) ใช้กระบวนการเรียนรู้การนิยามอัตลักษณ์เป็นเครื่องมือในการสร้างเครือข่าย (บุคคลเชื่อมโยงกันภายใต้อัตลักษณ์ร่วมกัน) กล่าวคือ เมื่อบุคคลมีสำนึกในอัตลักษณ์ที่เขามีอยู่ร่วมกัน เขาจะกลายเป็นเครือข่ายเดียวกัน (บุคคลหนึ่งอาจอยู่ได้หลายเครือข่าย) อย่างไรก็ตาม การเข้าร่วมเครือข่ายนั้นยังคงยึดหลักการประชาธิปไตย ที่เปิดโอกาสให้บุคคลมีเสรีภาพในการเลือก และเมื่อเขาอยู่ในเครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่งและต้องการเปลี่ยนอัตลักษณ์เขาต้องทำงานร่วมกับสมาชิกเครือข่ายนั้น

(2) สร้างระบบ/กลไกในการเชื่อมโยงและการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้เข้ากับการดูแลรักษาระบบกลุ่มน้ำ การเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม/เครือข่ายจะทำให้เกิดการเชื่อมต่อภาพของส่วนย่อยให้กลายเป็นภาพใหญ่ (ภาพใหญ่คือบริบทหรือฉากในการแสดง) เมื่อส่วนย่อยเชื่อมกับบริบท (ฉาก) ซึ่งใหญ่กว่า ย่อมเห็นความหมายของตนชัดเจนขึ้น (เราเข้าใจความหมายของบทละครเมื่อเห็นฉากที่แสดงด้วย) เมื่อแต่ละเครือข่ายเชื่อมโยงกัน พวกเขา ก็จะเห็นประเด็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มย่อยเพื่อตอบโจทย์ของพื้นที่หรือท้องถิ่นร่วมกัน ขั้นตอนนี้จึงเป็นขั้นตอนการทำทนายให้อัตลักษณ์ของกลุ่มย่อยต้อง

ปรับเปลี่ยน สาเหตุที่ใช้ประเด็นดูแลรักษาระบบลุ่มน้ำมาเป็นโจทย์ร่วมให้ต้องปรับเปลี่ยน เพราะปัญหาระบบลุ่มน้ำเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น ครอบคลุมปัญหาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศย่อยๆ ทั้งหมด และสะท้อนถึงความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ได้ทุกมิติ หากระบบลุ่มน้ำอยู่ในภาวะสมดุล ผลต่อกันในทางบวกระหว่างระบบนิเวศในลุ่มน้ำนั้นจะเกิดขึ้นมากมาย แต่ในทางตรงข้าม ถ้าระบบลุ่มน้ำเสียความสมดุลซึ่งอาจเป็นผลจากความเสื่อมโทรมเพียงระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง (หรือบนพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง) ก็ส่งผลกระทบต่อลูกหลานขยายตัวไปได้ทั้งระบบลุ่มน้ำ ดังนั้น การดูแลรักษาลุ่มน้ำจึงเป็นเรื่องที่ต้องทำร่วมกัน ทั้งนี้ การแสวงหาแนวทางจะต้องไม่อิงกับฐานคิดเชิงวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่จะต้องนำมิติเรื่องคุณค่าของความรัก/ความกตัญญูต่อถิ่นฐาน การให้คุณค่ากับสรรพชีวิต และการสร้างสรวงศ์วัฒนธรรมให้สอดคล้องกับการจัดการระบบลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนมาใช้ด้วย

(3) พัฒนาระบบการทำงานระหว่างรัฐกับเครือข่าย ถ้ากลุ่ม/เครือข่ายที่เกิดขึ้นไม่สามารถมีบทบาทใหม่ (ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์) โดยเชื่อมโยงกับภาครัฐได้ จะมีโอกาสที่เครือข่ายนั้นต้องล่มสลายไป เพราะรัฐเป็นผู้มีบทบาทในการจัดสรรทรัพยากรในการพัฒนาไปยังภาคส่วนต่างๆ ดังนั้น ภาครัฐจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนระบบบริหารราชการ โดยให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชนอย่างเป็นระบบมากขึ้น การบริหารงานภาครัฐที่ยึดการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น การบริหารราชการที่ไม่ยืดหยุ่น การยึดตามแบบแผนขั้นตอนโดยเคร่งครัด การมีขอบเขตงานที่แคบๆ (แยกส่วน) รวมทั้งการมีตัวแบบปฏิบัติการและวัฒนธรรมแบบตั้งรับ ไม่อาจรับมือกับปัญหาที่ซับซ้อนและรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ได้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปัจจุบันองค์กรกลุ่ม/เครือข่ายภาคประชาชนยังขาดการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ดังนั้น จึงควรถือเป็นภารกิจร่วมกันของทั้งส่วนราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่ายที่ก่อตัวขึ้นใหม่ ที่จะต้องวางแผนให้เกิดการทำงานร่วมกันให้ได้ หากภาครัฐหันมาให้โอกาสกับเครือข่ายเหล่านี้ร่วมงานกับภาครัฐ ก็จะทำให้เครือข่ายเหล่านี้มีพลังมากขึ้น มีทักษะในการทำงานเป็นทีม และมีการเรียนรู้เชิงระบบที่เน้นความเชื่อมโยงกับภาคส่วนอื่นๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งในที่สุดพวกเขาจะสามารถเป็นองค์กรนักปฏิบัติที่เรียนรู้ เชี่ยวชาญ และเป็นหุ้นส่วนการทำงานกับภาครัฐได้ต่อไป

7. ปรัชญาการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม(Reconstructionism) ซึ่งโต้แย้งกับแบบพัฒนาการนิยม

ในการขับเคลื่อนอุดมการณ์ในเรื่อง “เครือข่ายคือพลังของการพัฒนา” สู้สังคมกว้าง ผู้เขียนเสนอให้มีการปฏิรูปการศึกษาโดยใช้ปรัชญาการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม (Reconstructionism) บราเมลด์ (Theodore Rrameld) ได้ชื่อว่าเป็นผู้วางฐานคิดของปรัชญาการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม ผลงานที่มีชื่อเสียงของเขาคือ Patterns of Educational Philosophies (1956) เป้าหมายสำคัญของการศึกษาของเขาคือเปลี่ยนแปลงความคิดของคนไปในทางสร้างสรรค์และปฏิรูปสังคมให้ดีขึ้น โดยเปิดโอกาสให้มวลสมาชิกในสังคมได้ร่วมกันคิดสืบเสาะหา พิสูจน์และตัดสินใจในการแสวงหาแนวทางสำหรับสังคมใหม่ ซึ่งจะเป็นการตกลงร่วมกันของมวลสมาชิก นักการศึกษาอีกท่านหนึ่งที่เน้นการศึกษาในแนวทางนี้คือ เปาโล แฟร (Paolo Freire) เขามีบทบาทด้านการศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษาเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน นักคิดกลุ่มนี้ได้รับ

อิทธิพลจากรากฐานความคิดทางมานุษยวิทยา (Anthropology) ที่เห็นความสัมพันธ์ของสถาบันต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นบ้าน วัด/โบสถ์ โรงงาน ธนาคาร สมาคม โรงเรียน ฯลฯ ว่าต่างก็มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อเป้าหมายและกิจกรรมต่างๆ ของสังคม การศึกษาจึงจำเป็นต้องเชื่อมโยงไปถึงสถาบันเหล่านี้ในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมของตน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นคือสาระสำคัญของการเรียนรู้ ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาแบบปฏิรูปนิยม เป็นการศึกษาทั้งกระบวนการ คือ ทุกภาคส่วนเพื่อการศึกษาและการศึกษาอยู่ในทุกภาคส่วน

การปรับเปลี่ยนปรัชญาการศึกษาดังกล่าวนี้ จะครอบคลุมไปถึงการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ ระเบียบวิธีในการหาความรู้ และวิธีการประเมินคุณค่า แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มที่ระบบการศึกษา แต่ก็จะมีผลต่อเนื่องไปยังสังคม และเนื่องจากการศึกษาแบบปฏิรูปนิยมเน้นไปที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคม การขับเคลื่อนการศึกษานี้จึงส่งผลต่อการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไปด้วย

การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ ขณะที่พัฒนาการนิยมเชื่อว่า จักรวาล มีลักษณะเป็นกระบวนการไหลของกระแสเหตุการณ์ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดตอน เป็นจักรวาลที่มีขอบเขตไม่จำกัด หรือหาที่สุดมิได้ และโลกมีแบบแผนวิวัฒนาการไปข้างหน้าอย่างไร้จุดหมาย เป็นโลกที่เปิดกว้าง ไม่คงที่ และเป็นโลกที่ประกอบสร้างขึ้นด้วยองค์ประกอบต่างๆ ในลักษณะกลไก แต่ปฏิรูปนิยมเชื่อว่าโลกมีความจำกัดและเชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว เป็นโลกที่มีลักษณะสัมพัทธ์ ไม่อาจเข้าใจได้จากลักษณะที่เป็นอิสระต่อกัน แต่จะเข้าใจได้ด้วยการพิจารณาความสัมพันธ์ที่มีต่อสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด เมื่อนำโลกทัศน์นี้ไปสู่การกำหนดเป้าหมายทางการศึกษา จะเห็นได้ว่า พัฒนาการนิยมมุ่งไปสู่ความก้าวหน้าของสังคมแบบต่อเนื่อง และเน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในปัจจุบัน แต่ปฏิรูปนิยมกลับตั้งคำถามต่อความเติบโตเหล่านั้นว่าให้คุณหรือโทษแก่สังคมอย่างไรบ้าง และแทนที่จะแสวงหาความเติบโต ปฏิรูปนิยมกลับมุ่งไปที่ศักยภาพของมนุษย์ในการมีวิจรรณญาณบนฐานคิดแบบองค์รวมเพื่อจัดระเบียบภายในให้ประสานสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ทั้งหมด

การปรับเปลี่ยนระเบียบวิธีในการหาความรู้ ในพัฒนาการนิยมยอมรับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการหาความรู้ เท่านั้น และมองความรู้เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์สร้างของมนุษย์ ซึ่งมีเป็นอนันต์ คุณค่าของมันอยู่ที่นำไปใช้ได้หรือไม่ได้ และคุณค่าดังกล่าวไม่ถือว่ามีอยู่คงที่ตลอดไป เพราะเมื่อมีความรู้ใหม่ที่นำมาใช้แล้วได้ผลดีกว่า สิ่งที่ดีกว่าก็อาจจะถูกเลิกใช้ไป การศึกษาจึงเน้นที่ How to Think มากกว่า What to Think แต่ในปฏิรูปนิยมจะเปิดกว้างต่อวิธีการทางวิทยาศาสตร์ วิธีการแบบจิตนิยมต่างๆ และเน้นที่ What to Think มากกว่า นักปฏิรูปนิยมเห็นว่าจุดอ่อนของนักพัฒนาการนิยมคือสนใจอยู่เฉพาะวิธีคิดโดยไม่คำนึงถึงว่าสิ่งที่คิดได้นั้นจะให้คุณหรือโทษแก่สังคมอย่างไรบ้าง ยิ่งการศึกษาสูงขึ้นก็ยิ่งมุ่งแต่การตรวจสอบวิธีการหาความรู้ และให้ความสำคัญกับผู้เชี่ยวชาญ ทำให้สถานศึกษาแยกส่วนออกไปจากชุมชน ดังนั้น นักปฏิรูปนิยมจึงหันไปสนใจกับเรื่องที่จะคิด (สอน) และแสวงหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดเรื่องที่จะคิด (สอน) ส่วนมุมมองต่อความรู้ในปฏิรูปนิยมนั้น แทนที่จะเห็นว่า ความรู้เป็นสิ่งที่มียู่เป็นอนันต์ จะเปลี่ยนไปเป็น ความรู้มีอยู่แบบเชื่อมโยงกับบริบท (context) ชุดความรู้แต่ละชุดจะเป็นจริงภายใต้บริบทหนึ่งเท่านั้น การเรียนรู้ที่แท้จริงจึงเป็นการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับบริบท และเราก็ไม่อาจ

แยกผู้เรียนออกจากบริบทที่เขาเรียนรู้อีกด้วย สิทธิเหนือความรู้จึงเป็นเรื่องของสังคมไม่ใช่เรื่องของปัจเจก จากแนวคิดนี้เมื่อนำไปสู่การพัฒนาการศึกษา ถ้าเป็นแบบพัฒนาการนิยมจะมุ่งสร้างโรงเรียนจำลองแบบ โรงเรียนสาธิต แต่ถ้าเป็นแบบปฏิรูปนิยมจะมุ่งผสมผสานบทบาทของโรงเรียนกับชุมชน

การปรับเปลี่ยนวิธีการประเมินคุณค่า ในพัฒนาการนิยมจะใช้ผลได้จากวิทยาศาสตร์มาปรับปรุงการตัดสินใจเกี่ยวกับคุณค่าและสร้างกฎเกณฑ์การกระทำ เน้นการเลือกค่านิยมทางความประพฤติของปัจเจกโดยพิจารณาจากผลของการกระทำและใช้การเปรียบเทียบระหว่างแบบอย่างความประพฤติหลายๆ แบบ แบบใดใช้ได้ผลที่สุด สร้างความพึงพอใจ หรือก่อประโยชน์สุขแก่คนส่วนใหญ่มากที่สุด ก็ถือประพฤติปฏิบัติตามแนวนั้น แต่ในปฏิรูปนิยมจะใช้ผลได้จากวิทยาศาสตร์และเหตุผลแบบมนุษยธรรมมาประกอบการพิจารณาและใช้การพัฒนาจริยธรรมจากการทำงานร่วมกับสังคม การให้คุณค่าจะเน้นที่การประสานสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งนี้ ผู้เรียนต้องเห็นทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ คือเห็นคุณค่าการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ส่วนย่อย ภาควิชาในอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ชชาติพันธุ์ และชาติของตนโดยไม่ดูถูกกลุ่มย่อย ท้องถิ่น ชชาติพันธุ์ และชาติอื่น ขณะเดียวกันก็ต้องตื่นรู้ต่อปัญหาของสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เป็นบริบทใหญ่ของโลก บริบทของประเทศ และสามารถเชื่อมพลังของตนเข้ากับกลุ่ม/เครือข่ายในท้องถิ่น

จะเห็นได้ว่า เป้าหมายของการศึกษาในปรัชญาปฏิรูปนิยม จะเปลี่ยนจากการเปลี่ยนแปลงเป็นรายบุคคลไปเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งสังคม โดยมุ่งที่จะพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในการจัดระเบียบภายในให้ประสานสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ทั้งหมด ในการจัดการเรียนรู้ต้องให้ความสำคัญกับสาระการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การจัดระเบียบภายในตนเอง ครอบคลุม ชุมชน องค์กร และสังคม เช่น ปรัชญา/อุดมการณ์แห่งความเป็นมนุษย์ ความเป็นรัฐ ความเป็นท้องถิ่น สังคมโลก สังคมท้องถิ่น สังคมเครือข่าย การกำกับควบคุมตนเอง การควบคุมภายในองค์กร ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน ส่วนวิธีการเรียนรู้จะเปิดกว้างต่อวิธีวิทยาที่หลากหลายทั้งทางวิทยาศาสตร์ และการใช้เหตุผลแบบจิตนิยม (เพราะเชื่อว่าวัฒนธรรมและมนุษยธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับขจัดความขัดแย้งและสร้างสรรค์สังคม) เน้นการเรียนรู้จากชีวิตจริงในสังคม และให้ความสำคัญกับการพัฒนาจริยธรรมจากการทำงานร่วมกับสังคม

รูปแบบของการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม อาจอธิบายได้ดังนี้

(1) เป้าหมายของการเรียนรู้เป็นไปเพื่อตอบโจทย์ปัญหาและเชื่อมโยงกับวิถีการพัฒนาท้องถิ่น รวมทั้งมุ่งพัฒนาจิตสำนึกในการรับผิดชอบต่อท้องถิ่น

(2) สถานศึกษาต้องจัดการเรียนรู้ร่วมกับภาคีอื่นๆ ในท้องถิ่น

(3) สาระการเรียนรู้จะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้บริบทของท้องถิ่น เชื่อมโยงกับประเด็นต่างๆ ในท้องถิ่น/ชุมชน มากกว่าที่จะเน้นสาระการเรียนรู้ตามเอกสารจากส่วนกลาง

(4) ครอบคลุมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้เรียน หมายความว่า เวลาของเด็ก/นักเรียนคือ เวลาของการเรียนรู้ทั้งสิ้น ครูจึงต้องให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงผู้เรียนกับแหล่งการเรียนรู้ในท้องถิ่นด้วย มิใช่เน้นการเรียนการสอนในห้องเรียนเท่านั้น

ในด้านการอุดมศึกษาก็จำเป็นต้องเปลี่ยนย้ายจากแนวคิดแบบพัฒนาการนิยมไปด้วย เนื่องจากในพัฒนาการนิยม มหาวิทยาลัยมีความเป็นอิสระ ทำหน้าที่เป็นหัวหอกแห่งการเจริญเติบโตเพื่อมุ่งหน้าสู่มาตรฐานสากล ทำให้สถาบันอุดมศึกษาดูดซับทรัพยากรจากชุมชน/ประเทศ เพื่อผลิตคนแบบพัฒนาการนิยมไปเป็นผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์เฉพาะด้าน งานวิจัยเป็นเรื่องของปัจเจกและให้ความสำคัญกับงานวิจัยที่จดสิทธิบัตรได้ การเชื่อมโยงกับชุมชนผ่านงานวิจัยเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง และขาดการบูรณาการระหว่างสาขาวิชา ขาดการเชื่อมโยงกับท้องถิ่น การสื่อสารผลการวิจัยกับสังคมจะเน้นการสื่อสารผ่านวารสารวิชาการที่ได้มาตรฐานสากล ซึ่งแม้แต่นักวิชาการเองก็ยังเข้าถึงได้ยาก ดังนั้น โอกาสที่ชุมชนท้องถิ่นจะเข้าถึงงานวิจัยของมหาวิทยาลัยจึงน้อยมาก

แต่ในแนวคิดปฏิรูปนิยม มหาวิทยาลัยต้องเชื่อมโยงกับเครือข่ายต่างๆ ในท้องถิ่น เช่น ต้องสนับสนุนสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในการพัฒนาระบบการจัดการข้อมูล/ความรู้ท้องถิ่น ต้องร่วมกับท้องถิ่นพัฒนาระบบวารสารวิชาการท้องถิ่น ต้องสนับสนุนด้านวิชาการแก่กลุ่ม/เครือข่ายในท้องถิ่นต่างๆ ให้พัฒนามาตรฐานด้านคุณภาพจนสามารถเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่ฝังตัวอยู่ในชุมชน ซึ่งในที่สุดก็จะสามารถพัฒนาระบบการฝึกงาน (คล้ายกับระบบฝึกงานแบบกิลด์) ให้กับเยาวชนในโรงเรียนได้ ระบบการฝึกงานนี้จะเป็นการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้าสู่ระบบการผลิตในท้องถิ่น กับผู้คนและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งยังนำไปสู่การพัฒนาจริตประเพณีของการทำงานแบบเครือข่าย โดยโรงเรียนก็ยังคงทำหน้าที่ควบคุมมาตรฐานและช่วยเหลือนักเรียนในการเชื่อมโยงองค์ความรู้กับพื้นที่อื่นๆ ได้ ขณะที่มหาวิทยาลัยก็ควรจะทำหน้าที่เชื่อมโยงในบริบทพื้นที่ที่ใหญ่ขึ้นไปอีก

จะเห็นได้ว่า การศึกษาแบบปฏิรูปนิยม เป็นการศึกษาเพื่อรื้อฟื้นความสัมพันธ์ของกระบวนการดำเนินชีวิตบนฐานของทรัพยากรและวัฒนธรรมในท้องถิ่น และมุ่งสร้างศักยภาพของคนในชุมชนท้องถิ่นให้สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นของตน เพื่อคงสภาพความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันอย่างสมดุล กล่าวได้ว่า สังคมในอุดมคติของการศึกษาแบบปฏิรูปนิยมคือ สังคมของการเรียนรู้ร่วมกัน และหน้าที่ของการศึกษาก็คือ การเชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับสังคมเครือข่ายที่มีอยู่ในชุมชน สังคมท้องถิ่น และสังคมโลก จึงสอดคล้องกับแนวทางประชาธิปไตยแบบสังคมเครือข่าย

บทสรุป

การเกิดขึ้นของรัฐทำให้สังคมเป็นปึกแผ่นก่อกำเนิดเป็นอารยธรรมเฉพาะตัวขึ้น อารยธรรมเหล่านี้ยึดโยงและส่งผ่านไปยังอีกแหล่งหนึ่งและต่อไปในอีกช่วงเวลาหนึ่งได้ เราอาจจำแนกอุดมการณ์การเมืองของรัฐอย่างหยาบๆ ได้เป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มจิตนิยม และกลุ่มวัตถุนิยม แนวคิดวัตถุนิยมอธิบายว่าชีวิตด้านวัตถุกำหนดชีวิตด้านจิตใจ และเงื่อนไขต่างๆ ของการผลิตเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางทรัพยากรและชีวิตทางสังคม ส่วนแนวคิดจิตนิยม ยึดจิตภาพแบบสมบูรณ์ของความเป็นมนุษย์หรือ จินตภาพสังคมอุดมคติเป็นฐานคิดในการกำหนดสังคมการผลิต ปัญหาของอุดมการณ์วัตถุนิยมคือ คือ การยึด

ติดกับเป้าหมายแบบพัฒนาการนิยมที่มุ่งไปสู่ความก้าวหน้าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด กลายเป็นแนวคิดแบบ
คลังการเติบโต ส่วนปัญหาของแนวคิดแบบเสรีนิยมคือ เปิดโอกาสให้กับความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ภายใต้
คำว่า การแข่งขัน ทำให้เกิดชนชั้นกลุ่มอำนาจขึ้น และกลุ่มนี้ก็พัฒนาขึ้นเป็น อภินิหารชั้นโลก แต่ในขณะที่
กลุ่มนี้เติบโตขึ้น รัฐถูกผลักดันให้เป็นผู้ลงทุนกระตุ้นเศรษฐกิจและเยียวยาผู้รับผลกระทบ ทำให้ตกอยู่ใน
สภาวะมีหนี้สิน ส่วนชนชั้นกลางและชนชั้นล่างกลับต้องถดถอยลง กลายเป็นความเหลื่อมล้ำที่ขยายตัว
ออกไปเรื่อยๆ ผู้เขียนเสนอให้ปรับเปลี่ยนอุดมการณ์แบบวัตถุนิยมเสรีประชาธิปไตย ไปเป็นประชาธิปไตย
แบบสังคมเครือข่าย ซึ่งจะเน้นการมีส่วนร่วมของส่วนย่อยผ่านการสร้างนิยามอัตลักษณ์ การ
ปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์แบบสมานฉันท์เพื่อเป้าหมายร่วมกันคือการดำรงรักษาระบบลุ่มน้ำ และการทำงานของ
ของรัฐแบบเน้นบทบาทของเครือข่าย ส่วนการสื่อสารอุดมการณ์สู่สังคมในวงกว้าง จำเป็นต้องปฏิรูป
การศึกษา โดยใช้ปรัชญาการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม แทนที่การศึกษาแบบพัฒนาการนิยม เพื่อให้ได้
การศึกษาที่ผูกพันผู้คนในท้องถิ่นให้เรียนรู้ร่วมกัน ปรับเปลี่ยนบทบาทและแสวงหาสังคมอุดมคติร่วมกัน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2553). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2; กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2551). **ข้อวิพากษ์ทฤษฎีการเมืองกระแสหลักของ คลิฟฟอร์ด เกียทซ์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ Openbooks.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2551). **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขเพิ่มเติม; กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เชตวัน เตือประโคน. (2553, 18 ตุลาคม). ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ปาฐกถา 'สยามเป็นไทย' มรดกจากลัทธิเชื้อชาตินิยม สร้างความขัดแย้ง. **มติชนรายวัน**. (ปีที่ 33 ฉบับที่ 11909) หน้า 21.
- บุญศักดิ์ แสงระวี. (2547). **โลกทัศน์ปรัชญาวัตถุนิยมวิภาษ**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. (2553). **รัฐกับศาสนา บทความว่าด้วย อาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 3; กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- วราพร ศรีสุพรรณ. (2542). **การสร้างสรรคของเผ่าพันธุ์มนุษย์ก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม**. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- . (2542). **วิถีแห่งสังคมอุตสาหกรรมและการแสวงหาทางใหม่**. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วราพร ศรีสุพรรณ, ประกายรัตน์ สุขุมลชาติ, สุธนา ดังคณะสิงห์, กัญญารัตน์ บั่นทอง, ปกรณ์ ม่วงเจริญ, จำลอง บุญเรืองโวจน์ และคณะ. (2552). เครือข่ายสถานศึกษาเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะและอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำในลุ่มน้ำแควใหญ่ตอนล่างและลุ่มน้ำลำตะเพิน จ.กาญจนบุรี. **วารสารสหศาสตร์** ปีที่ 9 (3), 110-142.
- วรยุทธ ศรีวรกุล (2549). "ปรัชญาการศึกษา". ใน ชัชชัย คุ่มทวีพร, ปรีชาต สุวรรณบุบผา, ประสิทธิ์ ฤกษ์พิศุทธิ์ และชาญณรงค์ บุญหนุน. (บรรณาธิการ). **ปรัชญาในสังคมไทย**. (145-169) กรุงเทพฯ: โครงการส่งเสริมการวิจัยปรัชญาและศาสนาสำญจร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สมบัติ จันทรวงศ์ แปล. (2552). **ประวัติปรัชญาการเมือง เล่มที่ 3**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2553). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 3; กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุช อาภาภิรม. (2553). อภิเศรษฐีและอภิชนชั้น. **มติชนสุดสัปดาห์**, ปีที่ 30 ฉบับที่ 1567, หน้า 41
- Stace, W.T. (2514). **ปรัชญากรีก**. (ปรีชา ช้างขวัญยืน, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.